

# ЖУСУП ТУРУСБЕКОВ

## АЖАЛ ОРДУНА

(Эр жигит эл четинде, жоо бетинде)

*7 сүрөттүү драма*



## ТАНДАЛГАН ЫРЛАР



## ПОЭМАЛАР

Бишкек



Санжарбек Данияровдун Коомдук Фонду

2016

УДК 821.51  
ББК 84Кu7-5  
Т88

**Санжарбек Данияровдун Коомдук Фонду адабиятчы  
Жолдош Турдубаевге ушул китепти даярдоого  
жардам бергени үчүн ыраазылык билдирет.**

«Ажал ордуна» драмасынын тексти бул басылыштан алынды:  
«Жусуп Турусбеков. Ажал ордуна. Ф.: Кыргызмамбас/ Фрунзе, Казань. 1938-ж.».

Ырлары жана поэмалар бул басылыштан алынды: «Жусуп  
Турусбеков. Тандалмалар. Ырлар жана драма. Үчүнчү басылышы. Түзгөн  
Күлсүн Турусбекова. Фрунзе. “КЫРГЫЗСТАН”, 1980-ж.»

**Т88 Турусбеков Жусуп**

Тандалган чыгармалар./ Кириш сөзүн жаз., жаңы  
түшүндүрмөлөрүн толук. жана жыйнакты түз. А. Даниярова. –  
Б.: Санжарбек Данияровдун Коомдук Фонду. 2016. – 127б.

ISBN 978-9967-472-40-2

Кыргыз жазма адабиятынын көч башыларынын бири Жусуп  
Турусбековдун (1910 – 1943) бул жыйнагына залкар акындын тандалган  
чыгармалары топтолду. Мисалы, быйыл 100 жылдыгы белгиленип жаткан  
Улуу Үркүндөгү Жусуп өзү да баштан кечирген трагедиялуу окуялардын  
негизинде жазылган «Ажал ордуна» драмасы. Китепке акындын эң таанымал  
ырлары тандалды. Мунун ичинен айтылуу Атай Огонбаев обонун жараткан  
«Эсимде» менен Абдылас Малдыбаев музыкасын жазган «Кызыл  
жоолукчанды» азыркыга чейин ырчылар ырдап, эл жактырып угуп келет.  
Жусуптун кан майданда фашисттер менен кармашып жүрүп жазган  
«Каракчынын трагедиясы» поэмасы 1942-жылы жарык көргөн. Бул китепке  
адабият боюнча мектеп программасына камтылган «Энем» поэмасы да  
киргизилди.

Т 4702300200-16

ISBN 978-9967-472-40-2

УДК 821.51  
ББК 84Кu7-5

Судья



*Жусуп. 1932-ж.*

Күүлдөгөн кош канаты бороондоп,  
Байкаганга кыраан бүркүт өзү окшоп,  
Бул отурган көп курдаштын ичинде  
Кайран гана Жусубумдун орду жок.

Анын ыры шекер-шербет бал эле,  
Бул замандын бактылуу бир жаны эле.  
Күлүктүгүн салыштыра келгенде,  
Күлүктүгү Көкаладай бар эле.

*АЛЫКУЛ ОСМОНОВ*

Алп акын бай го өмүргө,  
Эл бербейт аны өлүмгө.  
Атактуу Жусуп агабыз  
Аттаган кезде элүүгө  
Акындар менен олтурат  
Азыр да кыргыз төрүндө.

*БАЙДЫЛДА САРНОГОЕВ*

Жусуп – акындын мөлү.

*ААЛЫ ТОКОМБАЕВ.*

Абдorasул!

Өмүрү өтөткө!... Ал  
Өмүрдүн өзүмөсү түздү,  
Көзүм бар, Оңол ~~түзүлүшү~~  
здун бир мезгилги жаара  
естелик алыш.  
2019-ж. (Abdorasul)

Жусуп Турусбековдун Абдorasул Токтомушевге  
тартуулаган сүрөтүнө жазган колтамгасы.

## КӨЧ БАШТАГАНДАРДЫН МӨЛҮ

*(Жусуп акындын доору, өмүр жолу)*

Өзүн көрбөсө да, сөзүн таберик туткан  
небересинин билгендери.

Тээ 1935-жылы 25 жаштагы акын өз элинин тарыхындагы эң кайгылуу окуяны баяндаган драмасына «Ажал ордуна» деп жакшылыктан жар салган ат койгон экен. Кыргызды каран түнгө кабылткан 1916-жылдагы Үркүн жөнүндөгү бул пьесаны көрүүчүлөр жан дили менен кабыл алыптыр! Албетте, ушундай болмок: биринчиден, бул апааттан калган жүрөк жарааты айыга элек эл өнөр секисинен өз тагдырын көргөн. Экинчиден, Жусуп Турусбеков өзү ошол окуяны баштан кечирген – алты жашында ата-энесин ээрчип ак кар, көк муз каптаган ашуудан ашып чоочун жерге качпады беле... Балтыр эти ката элек чагында эл менен бирге Кытайдын Кашкарына чейин жөө баскан. Ашуу азабынан оор кеселге чалдыккан ата-энеси туулган жерге, чалкып жаткан касиеттүү Ысык-Көлдүн жээгине кайтып келгенде көз жумду!

Тоголок жетим калып, турмуштун запкысын эрте тарткан баланын келечеги кандай болмок?..

XX кылымдын биринчи жарымында доор алмашкан кыйын кезеңдеги карама-каршылыктуу өзгөрүүлөрдү көзү менен көрүп, тозоктой азабын тартуу менен эле чектелбестен, кыргыз элинин тарыхый тагдырында чечүүчү мааниге ээ болгон эң орчундуу маданий окуяларга өзү да түздөн-түз катышкан чыгармачыл инсандын басып өткөн кыска, бирок нускалуу өмүр жолунан айрым сүртүмдөр...

Ар кайсы туугандарынын колунда жүргөн Жусуп 10 жашар курагында Түптө багар-көрөрү жок эркек балдар монастырынын ордуна ачылган жатак мектепке кирип калат. Кат-сабаты ачыла баштаган күндөн тартып эле болочок акын жана драматург билимге ынтызарлыгын, чыгармачыл шык-жөндөмүн көрсөтөт. Ал көп окуп, кайда жүрсө да колунан китеп түшүрбөйт. Киндик каны тамган Көк-Сайга жайкысын китептерин ала келип, кичине эле бош убакыт тапса окуп жүргөндүгүн жердештери да эскерчү. Жусуп колуна тийген кыргыз, казак, татар тилдериндеги, ошондой эле интернатта үйрөнгөн орус тилиндеги китептерди көп окуйт.

Заман капшабы менен бирге, жетимчиликтин азабын да тарткан өспүрүм үчүн билим алуу мүмкүнчүлүгү теңдешсиз бакыт эле. Ошол мезгилде Кыргыз автоном облусунун (кийинчерээк – автоном республикасынын) борборунда эне тилдеги алгачкы гезиттер “Эркин Тоо” (1924-жылы) жана “Ленинчил жаш” (1926-жылы) чыга баштаган. Редакциялык штабда

кесипкөй кызматкерлердин чакан тобу иштеп, аларга жер-жерлерден жаңылыктарды сабаты ачылган жумушчулар жана ыктыярдуу кабарчылар жиберип турган. Ошолордун бири Жусуп эле. Ошентип, тагдырындагы бул бурулуштан кийин ал өмүр бою чыгармачылыктын кайнаган чордонунда болуп калды.

Ата-эненин камкордугунан айрылган Жусуп жаштайынан эле өз алдынча, тайманбас адам болуп калыптанган. Окуу жайынын жетекчилеринин аксым жоруктарын ашкерелеп, кереге гезитке жазганы үчүн интернеттан чыгарылгандыгы – мунун бир күбөсү.

Акыйкат издеп Фрунзеге келип, «Ленинчил жаш» гезитинин редакциясынан жумушка орношот. Ошол жылдарда борбор шаардагы турмуш өзгөчө эле: алгачкы гезит, журналдар чыгып, 1926-жылы Кыргызмамбас (Кыргыз мамлекеттик басмасы) түзүлгөн. Дилгир жаштар түптөгөн музыкалык драма студиясы 1930-жылы кесипкөй театрга айланып, кийинчерээк Мамлекеттик опера жана балет театры болуп кайра түзүлгөн. 1928-жылы Базаркул Данияров, Сыдык Карачев, Касым Тыныстановдор 1928-жылы түзгөн «Кызыл учкун» адабий ийриминин ишине Жусуп жигердүү катышып турган. Бул топко кирген калемдештери акын Мукай Элебаев, жазуучу Касымалы Жантөшев, келечектеги манастануучу Ташым Байжиев жана башкалар – дээрлик баары кийинчерээк кыргыздын кесипкөй адабиятын түптөөгө зор салым кошуп, рухий таберик калтырышты. Ошол кездешүүлөр кандай маанайда болгондугун

эстетеличи: адабият жөнүндө кызуу талаш-тартыштар, жандуу стиль, чыгармачыл эргүү, жаркын келечекке болгон бекем ишеним, көч башылык парзды сезип-туйгандык!.. Совет мезгилиндеги «Жаркыра, менин жылдызым!» (“Гори, гори, моя звезда”) фильмин көргөндөр ошол доордун Искремастай өкүлдөрү кандай дем-күч менен жашагандыгын түшүнөт. Дал ошол мезгилде Жусуп Турусбеков алгачкы ырларын жарыялап, адабий чөйрөгө аралашкан. Замандаштары эскергендей, жаш акын өзүнүн эле чыгармаларын эмес, редакцияга келип түшкөн башка авторлордун жазгандарын да жигердүүлүк менен редакциялайт. Ал башка акын, жазуучулардын чыгармачылык өсүшүнө көз салып, калемдештеринин ийгилигине чын дилинен кубанат.

Жусуптун ал кездеги көксөгөнү – билим алууну улантуу. Акыры бул тилеги орундалып, 1928-1931-жылдары Тверь шаарындагы совпартиялык мектепте окуду, каникул учурунда «Ленинчил жаш» гезитине редакторлук да кылды. Эмне үчүн адабий институтка барбадың же акындыгыңды таштап саласыңбы дегендерге минтип даана жооп берчү: эң башкысы – билим алуу, калганы – таланттан. Турмуштук жаңы тажрыйба, жаңы чөйрө, туулган жерден алыста жүргөндөгү кыйынчылыктар, Маяковскийдин чыгармачылыгына абдан кызыгып, кыйла жакындан таанышуу, Пушкин, Есенин жана башка улуу акындардын чеберчилик сырларын үйрөнүү – мунун баары Жусуп Турусбековдун рухий жетилишине зор таасир эткен. Ата

журтуна билими, ой чабыты жетик инсан болуп кайтып келген Жусуп чыгармачыл ишмердикке мурдагыдан да катуу киришип, «Кызыл Кыргызстан», «Ленинчил жаш» гезиттеринин, Кыргызмамбастын редактору, Жазуучулар союзунун адабий кеңешчиси жана Кыргызстандын республикалык драма театрынын деректири болуп иштеди. Ошол кезде Ж.Турусбеков болгону 22-24 жаштарда эле.

Бул учурда Жусуп педагогикалык техникумдун бүтүрүүчүсү, арзышканы Молдахматова Күлсүнгө үйлөнгөн. Ал экөө үч баланын ата-энеси болуп, тун кызын Маяковскийдин музасы Лиля Бриктин урматына Лиля деп аташкан.

Дал мына ошол мезгилде акындын «Жусуптун ырлары» (1932), «Шайыр жаштар» (1933), «Тандалмалар» (1935), кийинчерээк «Мекен» (1939) деген поэтикалык жыйнактары жарык көргөн. Анын чыгармачылыгынын негизги темасы жаратман эмгекти даңазалоо болгон. Анан акындын ырларына обондор да жазыла баштайт. Чогуу эмгектенүүнүн ыракаты менен кыздын ажары жогорку көркөмдүктө чагылдырылып, темага лирикалуу жана сүйкүмдүүлүк тартуулаган юмор менен жаш сулууга арнап жазылган «Кызыл жоолукчан» деген ырына жаш композитор, келечектеги ар кыл жанрдагы көптөгөн музыкалык чыгармалардын автору Абдылас Малдыбаев обон жараткан. Жалпыга таанылган аталган ыр бүгүнкү күндө да унутулбай аткарылып келет. Мындан тышкары акындын «Терим күүсү», «Кара

көз» деген ырлары калк арасында кеңири таралган. Ошол эле учурда «Эсимде» деген айтылуу ырына Атай Огонбаев ажайып обон жаратып, биринчи жолу мукам үндүү Муса Баетов ырдап чыккан. Музыкасы менен сөзү шайкеш келгендиктен, калайыктын сүйүктүү чыгармасына айланып, аны жараткандардын ысымдары улуттук маданияттын тарыхына түбөлүк жазылып калды.

Эркин эмгек, тууган жердеги өзгөрүүлөр темасына кайрылуу менен, Жусуп ырдын формасына жана сөзгө эксперимент жасайт. «Ук, жер жүзү!» деген ырында Маяковскийдин таасири байкалат, бирок бул туурагандык эмес, эне тилде жаңы ыкмалардын эркин колдонулушу. Ушул эле жылдары Жусуп А.С. Пушкиндин “Чакан трагедиялар” түрмөгүнөн “Таш конок” пьесасын жана кыргыз окурмандары үчүн башка да чыгармаларды (мисалы, Генрих Гейненин ырларын) которот.

Жусуп балдарга арналган чыгармаларында аларды билим алууга көркөм тил менен үндөйт.

Жеке турмуш тажрыйбасы, жердештеринен сурап-билгендери, көпчүлүгүнүн тагдыры өзүнө окшош акын достору менен пикир алышып жүргөндүгү, адабий-редакторлук татаал жумушту аркалагандыгы, сөз менен көшөрө иштегендиги жана чыгармачылык даремети, кыргыз элинин XX кылым башындагы эң оор окуясы – 1916-жылдагы көтөрүлүш, Кытайдагы көргөн азап-тозок жана мекенге кайтып келүү – жөнүндө сахна үчүн «Ажал ордуна» деген мыкты драмасын жазууга мүмкүндүк

берди. Алгач бул чыгарма басылып чыгарылып, анан Абдылас Малдыбаевдин музыкасы менен коштолуп театрга коюлган. Бирок спектаклдин ийгилиги, көрүүчүлөрдүн ашкере кызыгуусу чыгарманы музыкалык драмага айландырууга шыктандырып, анын музыкасын чыгармачыл кызматташтыкта А. Малдыбаев, В. Власов жана В. Фере жазган. Пьесанын дал мына ушул варианты 1939-жылы Москвада өткөн кыргыз искусствосунун декадасында чоң ийгилик менен көрсөтүлүп, кийин да көптөгөн жылдар бою сахнадан түшкөн эмес.

Аталган декадада көрүүчүлөр кыргыздын «Семетей» эпосунун мотиви боюнча коюлган «Айчүрөк» операсы менен да таанышкан. Либреттону Жусуп Турусбеков, Кубанычбек Маликов жана Жоомарт Бөкөнбаев биргеликте жаратып, ал эми музыкасын А. Малдыбаев, В. Власов жана В. Фере жазган. Арадан 75 жыл өтсө да опера театрдын сахнасынан түшпөй келет, анын бүгүнкү күндө да көптөгөн күйөрмандары бар.

1941-жылы Улуу Ата Мекендик согуш майданына чакырылган кезде, 31 жаштагы Жусуп Кыргызстанда белгилүү акын жана драматург катары таанымал эле. Ал чыгармачыл адам катары брон алып согушка барбай койсо деле болмок. Бирок ал мындай мүмкүнчүлүктү пайдаланбай, майданга аттанып, 1943-жылы салгылашта окко учат.

Акындын чыгармачылыгы согуш талаасында да токтоп калган жок. Согуш отун кечип жүрүп жазган

ырлары «Кызыл Кыргызстан» жана «Ленинчил жаш» гезиттерине байма-бай жарыяланып турган. Сүйүктүү жарынан: «Блокнот, блокнот, блокнот жөнөт!» - деп суранып жазган катынан үзүндү сакталып калгандыгы да бекеринен эместир.

Өзү майданда жүрүп, фашисттик баскынчылар менен болгон кармашта күн сайын өлүм коркунучуна кабылып турса да, «Каракчынын трагедиясы» деген поэмасын жазат. Акындын пикиринде бул согуш – Германия үчүн да трагедия. Анткени немис эли бир ууч адамдардын кызыкчылыгы менен ач көздүгүнөн улам апаатка тушукту...

Окоптордо жазылган бул чыгарманы Жусуп талаа почтасы аркылуу өзү согушка чакырылганга чейин редактор болуп иштеген "Кызыл Кыргызстан" гезитине жөнөткөн. Ошентип, поэма согуш катуу күч алып турган мезгилде, гезиттин 1942-жылдагы №1 санына жарыяланат.

Жебедей сызып өткөн учкул өмүр... 33 жашында жарык дүйнө менен кош айтышкан акындын баскан жолу кандай татаал, кандай мазмундуу! Бул – бөтөн жерге качып-тозгон, кайра Ата Журтуна кайтып келген эли менен тагдырлаш, сүйгөнү менен баш кошуп, калемдештери менен чыгармачыл баарлашып, тууган жердеги алгачкы басма мекемелеринде кызыктуу иштеген, Мекенин душмандан коргоп, кан майданда баатырларча курман болгон улуу адамдын өмүр жолу. Ыргагы элинин жүрөгү менен үндөш ажайып ыр

саптарда, поэзиядагы жаңычыл багытында, Үркүн жөнүндөгү терең маанилүү тарыхый драмада, биринчи кыргыз операсынын либреттосунда, дүйнөлүк шедеврлердин эне тилдеги котормолорунда жана мекен сакчысынын поэтикалык доошунда түбөлүк жаңырып кала берген жаркын өмүр.

*Асель Даниярова*

*Алгач ирет "Маданият" журналынын  
2016-жылдагы №2 санында жарык көргөн*



*Жусуп. 1936-жыл.*

# АЖАЛ ОРДУНА

(Эр жигит эл четинде, жоо бетинде)

7 сүрөттүү драма

## КАТЫШУУЧУЛАР

Искендер, кайраттуу, толмоч, кедей жигит, 25 жаштарда.

Бектур, 80 жаштарда. Көптү көргөн, кайраттуу, жашы көпкө кеткен болсо дагы, сөөгү мыкты, жайкалган ак сакалдуу карыя.

Кабыл, кайраттуу, 20 жаш чамасындагы жигит.

Зулайка, 17-18 жаш чамасындагы келбеттүү, сезгич кыз.

Зулайканын атасы, карып калган киши

Зулайканын энеси

Карымшак, кедей чал.

Максүт, болуш. Куу, 40 жаштар чамасындагы киши.

Насип, жесир аял, 35 40 жаш чамасында.

Алымбай, 30-35 жаштардагы манап. Өкүмчүл.

Учей-Фу, Кулжадагы сүткор соодагер.

Гуан-Сиуа, Учей-Фунун жигити

Литун-чан, Учей-Фунун мурунку малайларынан

Си-Тай-хао, Учей-Фунун аялы

Башка дагы көтөрүлүшчүлөр, солдаттар, кызыл партизандар катышат.

## I СҮРӨТ

*Күзгө таянып калган учур. Карагай, арчалуу капчыгай. Өрдөп барган жери дөңсөө, бир жагы кокту сымалдуу. Жогортон коктуну көздөй агып жаткан кашка суу. Көшөгө ачылганда ыраактан ырдап, сууга келе жаткан кыз-келиндердин үнү угулат.*

### Б и р и н ч и к ы з

Аркар, кулжа төрдө ойноп,  
Өрдөк, чүрөк көлдө ойноп;  
Жатакчылар конушат,  
Ташылышып көл бойлоп.

*(Киришет)*

### Ж а л п ы

Багы болсо жигиттин,  
Ары болсун жигиттин.  
Бизге окшогон жайдары,  
Жары болсун жигиттин...

### З у л а й к а

Мүнөзү бар салмактуу,  
Жатакчыда ардактуу;  
Бозойлор бар мүлүшкөр,  
Кыз, келиндер, биз ак куу.

Ж а л п ы

Багы болсо жигиттин,  
Ары болсун жигиттин.  
Бизге окшогон жайдары,  
Жары болсун жигиттин...

Н а с и п. А, айланайындар, ырас айтасыңар. Ошол асыл балдардан айрылып, эмне оокат кылар экенбиз, кырчындай болуп тегиз өсүп келе жатышты эле.

*(Искендерлер кирет)*

И с к е н д е р. Амансыздарбы?

Н а с и п. Аман-эсен, айланайындар. Деги эмне болуп жатасыңар?..

И с к е н д е р. Эмне болмок эле, жеңе... Баарыбызды тең зордук менен аскерге алып жатат.

З у л а й к а. Зордукка жигит чыдайт бекен?

И с к е н д е р. Зордук күч болсо, чыдабай кантсин?

З у л а й к а. Анда жигиттин кайратынын жоктугу.  
*(Маанилүү карайт) Жүргүлө!*

*(сууларын бакандашып алып баса түшүп барып токтоп калышат).*

И с к е н д е р. Ырас... анда жигиттин кайратынын жоктугу!

*(Оор тынчтык. Эл чогулуп күңүрт ойго кеткен).*

### И с к е н д е р

Кедей шордуу кайда барып батасың.  
Жөндүү турмуш даамын качан татасың?..  
Бай сүйлөсө бүжүрөбөй эркиңче,  
Бойду жазып качан эркин басасың?  
Жалдыратып оокат кылган жерди алды,  
Жерди албады, казып жаткан кенди алды.  
Эртеңки өмүр кайгы болуп жүктөлүп,  
Кедей саган какыраган бел калды...

### Б е к т у р

Күндө келип старчындар камады,  
Жалаа кылды, шумдуктарды жамады.  
Алым, чыгым буйрук бар деп жогортон,  
Кедей сени туш-туш жактан талады.

### Ж а л п ы

Үйүндөгү катын-балаң самтырап,  
Турмушундун жөнү кеткен алдырап.  
Үстүндө бир үйрүп салар кийми жок,  
Атакелеп балаң турат жалдырап.  
Кедей сага ушул турмуш караңгы,  
Сабырың суз санга бөлдүң санаанды.  
Күндөн-күнгө бата берип жокчулук,  
Ырбаттың сен жүрөктөгү жараңды.  
Кедей жашы качан акпай токтолот,  
Кедей жогу качан эми жоктолот?

Көкүрөктө калың кайгы чер болду,  
Шордуу журт ай качан эми козголот.

Искендер. Бектур карыя, көптү көрдүң эле. Журт камакта калды. Айла эмне болот?

Бектур. Ырас, балам Искендер, журттан айла кетти. Мындай учурда элди камактан өзүң өңдүү азаматтар алып чыгуучу.

Искендер. Журт! Эмне кылабыз?..

Үндөр. Ушул жерде өлөбүз. Барбайбыз!

Бектур. Балдар! Силер өңдүү кырчындай азаматтарыбыздан айрылып, биз кимге тукум болмок элек. Солдат бербейбиз. Өлсөк ушул жерде чогуу өлөбүз.

Үн. Беке, туура айтасың. Балдардан айрылып кайда бармак элек.

Мамбет. Акылыңардан адашпагыла, журт! Ак падышанын буйругун орундабай турган чарабыз жок. Алчуу солдаттын берип тыналык.

Кабыл. Берип тыналыкпы?! Дагы эмне кылалык?!

Искендер. Мамбет минтип турбаса Мамбет болмок беле?!

*(Алымбай, Максүт кирет)*

Мамбет. Салоом алейкум!

*(Алик алышат).*

Максүт. Бектур аксакал, жакшысыңбы? Элиндин түрү кандай?

*(Искендер акырая карайт да отурат).*

Бектур. Элин түрү кандай болмок эле, өзүңүзгө дале белгилүүдүр деп ойлойм.

Алымбай. Бу кандай баарыңар эле кергиштеп калгансыңар.

Максүт. Эл болгондон кийин ошондой боло берет. Мында өөн көрө турган эч нерсе жок, Алымбай.

Бектур. Өзүңөр көрүп отурбайсыңарбы, эл бөөдө өлүмгө ичинен чыккан балдарын жибергиси келбей отурат. Мына эл десеңер, жыйылып келди.

Максүт. Журт, жакшылап ойлонгула, ак падышанын каарына калбагандай бололу. Силердин камалып отурганыңарды билип эле отурабыз, билгенде айла канча. Ушундай эмеспи, Алымбай?

*(Алымбай мурчуюп ары-бери басат).*

Искендер. Ал буйрук кандай экен?

Максүт. Буйругу керек болсо окуп берейин. Падышанын буйругу кудайдын буйругу, болбосо биз эле кантип силерди өлүмгө айдайлы.

Искендер. Жакшы кеп!

Максүт. Искендер балам, эмнеге кекеткидейсиң, мына ак падышанын буйругу боюнча болуш,

старчындар, ыймам, молдолор, ардактуу бай, манаптар алынбайт. Ошону менен бирге, колунан келгендер өзүнүн ордуна башкаларды жалдап жиберүүгө акылуу!

К а б ы л. Демек, жалаң кедейлер барат экен да!

И с к е н д е р. Анан ким бармак эле!

М а к с ү т. Журт! Кудайдын салганы ушул. Ажалыбыз болсо өлөрбүз, азабыбыз болсо көрөрбүз. Ана, мына деп акылдан адашпайлы. Бир кудай өзү паана бүгүн үйөздөн киши келет. 18 ден 42 ге чейин эр бүлөбүз солдаттына барып берели.

И с к е н д е р. Журт, эмне тунжурайсыңар... Берер жообуңар барбы?

Ү н д ө р (*иретсиз*). Барбайбыз.

*(Кабыл, Бектур кайраттанып тура калат).*

Ж а л г ы з ү н. Өлсөк ушул жерде жатып өлөбүз.

И с к е н д е р. Туура. Бай-манаптардын балдары үчүн барып өлгүчө ушул жерде өлүшөлү. Камданалы, курдаштар. Жетет эми!

А л ы м б а й. Бас жаагыңды, журт бузар акмак!

И с к е н д е р. Ким акмак, ким акылман экенин кандуу казат<sup>1</sup> көрсөтөр, мырзам!

---

<sup>1</sup> Казат — майдан, чоң согуш.

А л ы м б а й. Эмне?!

И с к е н д е р. Ызырынба! Камчынын тагы жедеп өткөнү эсинде болсун? Бара турган эл болсо алып бар. Мына эл!

Н а с и п. Бул Максүттөр турганда бизге күн жок, айланайындар... Өзүңөр билесиңер, менин жалгыз баламды старчынга каяша айтты деп, айыптап айып кесип, жигиттерине тепкилетип жүрүп, аягында таяктын уусу өтүп өлдү... Буларга салган күн курусун. Ошол эле Максүт ушул!

К а б ы л. Алымбай менен Максүт өзү барсын.

Ү н д ө р. Туура! Өздөрү барышсын!

М а к с ү т. Журт, адашып жатасыңар. Жалгыз аттуу, жайдак тондуу бир селсаяктын тилин ээрчигениңер эмне? Ата наркы кана? Ызаат деген болчу эле, ал кайда кеткен?

К а б ы л. Ошол ата наркы, ызаат деген түбүбүзгө жетти.

М а к с ү т. Кече күнү эле бири-бирибизди сыйлашчу элекко. Улуубуздукун кичүүбүз көтөрүп, ак падышанын айтканын орундап бейкут жаткан эл элек. Бүгүн бизге эмне болду? Элден, журттан чыккан терс аяктарды ээрчийсиңерби... Уюткусу бар эл элек. Бузулбайлы... Ак падышанын амырына бой суналы. Берүүчү солдатты берип тыналы.

К а б ы л. Максүт, албарстыдай жалынбай, бул жерден кетсеңчи.

Ү н. Баса десең...

Б е к т у р. Максүт, сен ак падыша, ак падыша дейсиң, ак падышаң биз үчүн эмне кылып берди? Бал тилиңди салып бизди алдап эмне кыласың. Солдат бербейбиз, деп жатат деп ак падышаңа барып айтсаңчы. Көп кептин эмне кереги бар.

М а к с ү т. Бектур карыя, чын айтып жатасыңбы?

Б е к т у р. Чын эле айтып жатам. Бизди өз жолубузга тынч койсоңчу, Максүт!

А л ы м б а й. Карыганда муну кудай урган тура.

Б е к т у р. Мени ушинтип кудай урду. Ак падыша, ак падыша, эмне ак падыша! Падышанын бергени: жер, сууну алганын мындай эле коё туралы, күнүгө ыраMAT, күнүгө салык салганыбы? Жадаганда кийиз, тон, байпак, жип-шуубуздан өйдө жыйнап алды.

И с к е н д е р. Ал болуш бийлердин чыгымычы.

Б е к т у р. Журтчулдук, чыгым дагы алда немелерди айтып старчының камчысын үйрүп күнүгө келип калат. Ак падышаңды ары алып барчы, Максүт. Мынакей элдин өзүңдү сүйбөй отурганын көрүп отурасың.

М а к с ү т. Бектур, ойлонуп иш кылган жакшы. Ойлонгула.

Бектур. Ойлонуп эле ушуну кылып отурабыз. Ичтен чыккан балдарыбызды өлүмгө жибере турган алыбыз жок. Балдар, өз билгениңерди кылгыла. Мына Максүт деген Максүтүңөр ушул.

К а б ы л. Максүт баягы эле Максүт эмеспи?

*(бурулуп элдин арасын көздөй басып кетет).*

И с к е н д е р. Максүттүн чечендигин билбейсиңерби, ал бир сүйлөсө күн-түн да сүйлөп коёт. Ага карабай камданалы. Кандуу майданга чыгуу оңой иш эмес. Бүгүн түндөн калбай усталарды узантып...

А л ы м б а й. Искендер!

И с к е н д е р. Эмне дейсиң?.. Аттарды такалатып, найза, шалк этме, чоюн баш жасаткыла. Мылтыктууңар ок, дарыңарды камдагыла. Туулдук — өлдүк. Азамат эл четинде, жоо бетинде деген кары сөзү эсиңерде болсун...

А л ы м б а й. Эселек, неге мынча көптүң!

И с к е н д е р. Аны кийин угарсың.

М а к с ү т. Жүр, Алымбай. Бектур, Искендер мырза, тилиңерге тишиңер күбө болсун.

*(чыгып кетишет).*

И с к е н д е р. Макул. Оёзуңа айтып бар. *(Тынчтык)*  
Кап, ушуларды жайлап салбай...

Көптү көргөн карыя,  
Эл камалып калды да!

Бектур

Азаматтар, майышпай,  
Жоого каршы баргыла!

Искендер

Кармашкан жоого түшө элек,  
Чынжырын толгоп үзө элек.  
Баралына жетпеген,  
Биз балапан күч элек,  
Кандай болот карыя?..

Бектур

Кайышпагын, Искендер,  
Камалып турса калың эл,  
Чабуулду баштан киремин,  
Карысам да мына мен,  
Чабыттап учсаң алуучу,  
Сен бир кыраан таш түлөк,  
Белсенип жоого киргенде  
Сестенбесин жаш жүрөк, балам.

Искендер

Аба! Ажыдаар менен арбаштык мында,  
Адыр-жыбыт белдерге  
Аябай кан чачууга.  
Мен даярмын, жан аба,

Беттешкен жоону качырсам мына,  
Кээ жерде белден ашырсам мына,  
Канакей жоо кайда деп  
Кабыландай ачынсам мына,  
Кабалтең менде жарак жок, аба.

К а б ы л ж а н а б и р т о б у

Бел кылабыз биз сени, курдаш,  
Жоону карат милтени, курдаш,  
Ылайык эмес, карыя,  
Азыртан минтип турганы.  
Кана, Искендер, жүрөлүк,  
Бүгүнчө ойноп, күлөлүк.  
Ат такалап минели, курдаш,  
Карууга найза илели, курдаш.  
Касташкан жоону качырып, курдаш,  
Эртеңден калбай кирели.  
Кана баатыр, баш көтөр.  
Камынбай жатсак күн өтөр!

И с к е н д е р

Анда усталар узансын, аба,  
Жарактуу кол куралсын, аба,  
Куралсын колуң куралсын,  
Майданга, достор, майданга!

Ж и г и т т е р

Куралсын колуң, куралсын,  
Майданга, достор, майданга!

К О Ш О Г О

## II СҮРӨТ

*Ары-ары жакта карагай, арчалуу тоо. Бери жакта дөң. Дөңдүн туурасы Ысык-Көл, дөңдө Бектур жана Карымшак. Мылтык үндөрү.*

### Бектур

Ай, канкорлор кан чеңгелин салды бейм,  
Калың кыргыз канга батып калды бейм,  
Дүрдүгүшүп кайра качты биздин кол,  
Калдайган журт чоң мертинип калды бейм.

Качып калган калың кыргыз журтуна,  
Бир жараткан өзү медет этсе экен.  
Учурабай катын-бала кыргызга,  
Алдыңкы көч ашууну ашып кетсе экен!..

### Карымшак

Катын жесир, бала жетим калабы,  
Элдин каны суудай болуп агабы.  
Тарсылдатып камап келди солдаттар,  
Баш калкалап, кылсак боло паананы!

### Бектур

*(Дүрбү салып отуруп)*

Кең-Суу жактан чаң чыкты,  
Чубаган кыйла жан чыкты.  
Катуу жүрүп келе атат,  
Көрсөтөр булар укмушту.

*(Карымшак чыгып кетет)*

Карууга найза илиптир,  
Атты тандап миниптир.  
Көч жөнөтүп келаткан,  
Те кабылан сындуу жигит ким?

Жүрөгүндө түгү бар,  
Кадимки Манас түрү бар.  
Искендерим турбайбы,  
Те кырк чородой сүрү бар...

*(Дүрбү салып найзасын таянып отуруп калат. Кээ биринде бардеңке, бешатар, бараң, найза. Искендер баштаган жигиттер калың элди алып кирет)*

Жоо этектен алды го,  
Кан чеңгелин салды го.  
Эми айла не болот,  
Эл эсинен танды го, балдар.

### Ж и г и т т е р

Камыкпа, Бектур карыя,  
Каскактуу найза аларбыз.  
Камап турган бул жоого,  
Качырып кол саларбыз!

Атыша келсе атышып,  
Сайыша келсе сайышып,  
Эл үчүн курман болорбуз,  
Чабыша келсе чабышып!

Искендер. Ушундай, Бектур карыя! Ак падыша, болуш-бийлер бизден бардык өнөрүн аяган жери жок. Туш-туштан түмөндөгөн солдаттарын жиберип жатат. Жигиттер, баш канжыгада, кан көөкөрдө. Өлгөндөн калган элди Кытай чек арасынан өткөрүп таштайлы...

*(Тыштан Карымшак кирет).*

Карымшак. Максүт менен Алымбай көчтүн алдын тосуп, өткөрбөй жатат. Бир бешик өңөргөн аялды Алымбай атып таштаптыр. Көч ийрилип эле өтө албай турат.

Искендер

Баргын, Кабыл, атка мин,  
Камалган көчтү жолго сал.  
Каяша айтса доңуздар,  
Жонунан тилип кайыш ал, курбум!  
Бай, манаптын жаны жан,  
Кайда барсын кедей ал.  
Кандай кордук бул өзү,  
Бир беш-алтооң бирге бар.

*(Кабылдар чыгып кетет)*

*(Бул учурда кемпир, абышка кызын жетелеп кирет)*

Абышка. Айланайын Искендер балам, бизди эмне кыласың? Түптөн калың солдат чыгып элди кырып

жиберди. Ун-талкан жүктөп келе жаткан жалгыз уюбузду таштап, мына бул чычкандай балабызды жетелеп ушул жерге араң жеттик. Бир минер мингичибиз жок, өлө турганбыз.

Искендер. Иттер! Карыя, кам жебеңиз!

*(Максүт, Алымбай, Мамбет жана  
Кабылдар кирет)*

Максүт. Искендер балам, эл бузулуп турганда мындай чоңдуктун эмне кереги бар.

Искендер. Баса андай чоңдуктун эмне кереги бар?

Максүт. Кандай чоңдук, ботом?

Искендер. Максүт, сени менен бул жерде кежилдешип олтура турган алыбыз жок. Камалган элди мөндүрдөй жааган окту көздөй кайта айдаганыңа журт чыдабайт.

Максүт. Мына кызык!

Бектур. Кызык деп коёт. Түв, бетиң жок экен Максүт!

Алымбай. Бектур!

*(Бектур акырая карайт да, басып кетет).*

Искендер. Алымбай, мына бул киши сенин эшигинде жүрүп карыды эле, бир мингич берүүгө жарабаптырсың: бар Кабыл, Алымбайдын жылкысынан бирден мингич кармап бер!

К а б ы л. Жүргүлө

*(Эрчип барышат).*

К е м п и р. Учүң узарсын, кагылайын!

А л ы м б а й *(Кабылга)*. Токтогун, мурдунан көпкөн  
акмак!

К а б ы л. Эмне?

И с к е н д е р. Бар, бара бер, Кабыл.

*(Алымбай Искендерди тикирөө карайт. Бул учурда  
Зулайка Искендерди көз токтотуп карайт.  
Искендер муну байкап калат. Кабыл, абышка,  
кемпирди ээрчитип чыгып кетет).*

А л ы м б а й. Ит үйүр болсо жолборско үрөт. Эл бузар  
ит, тизгиниңди тарт!

И с к е н д е р *(Унчукпай акырая карайт да,  
бардеңкесинин замогун тартып, Алымбайды атып  
таштайт)*. Жолборс имиш!..

М а м б е т. Акмак *(Демитет. Бирөө Мамбетти  
тороп жакалай түшөт)*.

М а к с ү т. Кой Мамбет балам, жүр! Жүргүн, көч эмне  
болду?

И с к е н д е р. Баргыла көчүңөргө, калганын  
кезегинде сүйлөшөрбүз!

Максүт. Ачууңду тый, Искендер балам, биз кетелик.

*(чыгып кетишет).*

Үндөр. Жойпу түлкү, бал тилин салат.

Бектур *(Дүрбүсүн көзүнөн алып)*. Искендер, кагылайын балдарым, кара баткактан берки кара жолдун бою чаң тополоң түшүп калды. Эл кара таандай болуп төш таяна берди, бул эмне деген шумдук.

*(Бул учурда Кабыл кайта келет).*

Кабыл, жүргүлө курдаштар, биз барып жоону тороп туралык, көч узап кетсин!

*(Искендер жигиттери менен чыгып кетет.*

*Бектур баштап эл калышат).*

К а р ы м ш а к

Качып калган калың кыргыз журтуна,  
Бир жараткан өзү медет этсе экен.  
Учурабай катын, бала кыргынга,  
Алдыңкы кеч ашууну ашып кетсе экен!

Б е к т у р

Жүргүн эми аттар жакка кетелик,  
Жүргүн эми көчтү кууп жетелик.  
Кырылбасын катын, бала — калың журт,  
Жүргүн эми көчтү узатып кетелик!

*(Чыгып кетишет)*

Бардыгы

*(Жашып, Ысык-Көлдү бет алып)*

Туулуп өскөн кең Ысык-Көл, калдыңбы?  
Заман чиркин, каарыңа сен алдыңбы.  
Кең Ала-Тоо, мынча неге томсордуң,  
Бооруңдагы элиңди сен тандыңбы?

Кордук-зордук зомбулукка көнө албай,  
Топурак буйруп өз бооруңда өлө албай,  
Окко учуп өлгөндөрдү жашырып,  
Жай-баракат урмат кылып көмө албай.

Биз жөнөдүк түп көтөрө Кытайга,  
Кош, Ысык-Көл, кош, Ала-Тоо, өскөн жер!  
Алдыдагы өмүр жолу караңгы,  
Кандай күнгө учурашат калың эл.

Кош, өскөн жер, касиеттүү Ысык-Көл!  
Кош, капчыгай, кошкун, жайык сары төр!  
Кош, чайкалган берекелүү Ала-Тоо!  
Кош, бардыгың, качкындардын алын көр!

*(Искендерлер атышып кирет. Бир топко чейин  
атышып турат. Искендер жарадар болот).*

К а б ы л. Искендер, дарманың кандай?

И с к е н д е р. Бар, бара бер, Кабыл. Эптеп артыңардан  
барармын.

К а б ы л. Сени өрттүн ортосуна таштап кантип кетемин, Искендер!

И с к е н д е р. Бар, бара бер. Экөөбүз бирдей майып болбойлу, эл кантет!

К а б ы л. Кош, Искендер! Аман калсак...

*(Өбүшүп жөнөй берерде Искендер шалак этип жыгылат).*

Кудай ай, кайран азамат!

*(Чыгып жөнөп кетет. Офицер, ротмистр, Касымбай кирет).*

О ф и ц е р. Эркиндик! Эркиндик алмакчы болушкан. Эркиндиктин элеси. Көрдүңөрбү, Касымбай, журтуңа кандай эркиндик бердик.

К а с ы м б а й. Да!.. Буларга ушул керек болучу, Кимге карап үрөрүн билбеген ит ушул биздин кыргыздар да. Анан кыргыздын биз өңдөнгөн ак падышага жандили менен берилип иштеген азаматтары да бар эмеспи!

О ф и ц е р *(Анткорсуп)*. Касымбай!.. *(Кырылган элди аралап басып, кылычын сууруп сайгылап, бараң мылтыкты алып көрүп, шылдыңдап күлүп барып томсоро түшүп)* Эркиндикти дагы колуңарга карматам, иттин балдары! Господин ротмистр! Солдаттарыңды алып, алдыңкы качкындардын артынан жөнөгүн. Катын, бала дебей, бир дагы

тирүү жан калтырбай кырып, эркиндик талашуунун маанисин түшүндүргүн. Малдарын кайта айдап биздин үстүбүзгө келгин. Биз Балыкчыда болобуз. Анан бизге бир отделения аскер таштаңыз.

Р о т м и с т р. Сиздин улуу урматыңызга бардыгы да орундалат!

*(Бул учурда 9 солдат тизилип турат)*

Эскадрон, мени ээрчип таскак менен качкындардын артынан арш!

О ф и ц е р. Мына жигит, Россиянын мындай кыраан бүркүтүнөн кара кыргыз эмес, Европанын менменсинген полковниктери корголобойбу!..

*(Григорий кирет)*

Ой, ит! Сен эмне тизилбейсиң?

Г р и г о р и й. Тизилбейм. Эрк талашкан элди мээлеп ок атууну каалабайм.

О ф и ц е р. Эмне, адил жигит! Дагы айтчы, эмне дедиң!..

Г р и г о р и й. Эрк талашкан элди мээлеп ок ата албайм дедим.

О ф и ц е р. Ошондойбу!.. *(Солдаттарга)* Смирно! Ата журтун, такты сатып, анын императорлук буйругун орундабаган итти мээлегиле. Аткала!

Григорий. Аткаыла, атып таштагыла. Чиркин эркиндик, кымбатка турмак болдуң го!

*(Солдаттар атпай мылтыктарын калыбына келтирет).*

Офицер. Окшошкон иттер, көрсөтөм силерге!

*(өзү тапанчасын сууруп атмакчы болуп жатканда солдаттардын ичинен бирөө офицерди атып таштайт).*

Григорий. Курдаштар!.. Жолдоштор, ырас, качанга чейин офицерлердин жетелегенине көнөбүз, жүргүлө, өз жолубузду табабыз!..

Искендер. Түшүмбү, эмне жөөлүдүмбү? Азыр гана бир топ адам жанымда чын адилдиктин кебин айтып турушту. Мына бул шордуу Ашым тура? Шордуунун карыган ата, энеси, сүйгөн жары, жапжаш эркек баласынын күнү эмне болду экен? Бул Керим го! Мына бул жаткан Султанбы? *(Барып башын көтөрүп отуруп калат)*. Чиркин жаш өмүр, бул кандай жорук болуп кетти, жазыксыз кырылган эл *(тура келип)*. Эл, бул кырылган элдин ичинде байлардан барбы? Бири да жок. Кедей, кедей, алсыз кедей! Күчсүз кедей! *(Отуруп калат да, бир аздан кийин салмак менен туруп тегерегин жана ыраакка карап, салмак менен)*:

«Азууларын аркайтып,  
Ат өлүгү тоо болду,

Муруттарын сербейтип,  
Эр өлүгү тоо болду», —деп  
“Чоң казатта”<sup>1</sup> манасчылар ырдоочу эле.

К Ө Ш Ө Г Ө

---

<sup>1</sup> «Манас» эпосунун негизги бөлүмдөрүнүн бири.

### III СҮРӨТ

*Учей-Фунун короосу. Катын, бала аралаш калың кыргыз. Алдыңкы планда Искендер, Бектур, Кабылдар. Бардыгын оор жүк баскандай.*

#### Бектур

Долу Музарт кузгундап,  
Күзгү кирген чагы экен,  
Эмгектен качсаң дөңгөккө,  
Шордуу элдин багы экен!

Кууп келген солдаттар  
Жаадырып окту камады.  
Жүрөгү бар азамат  
Ошондо ишке жарады.

#### Искендер

Акылдан эл шаштыбы,  
Музартта агып жаттыбы?  
Алдыдан тороп чериктер  
Ажалдын отун чачтыбы?  
Менин карган ата-энем,  
Ошондо каза таптыбы, аба?!

#### Бектур

Бешиги менен бала акты,  
Унаасы менен дан акты,  
Ошондой болуп ал күнү,  
Музартта кочкул кан акты,

Сенин карган ата-энең,  
Элге аралаш келаткан,  
Эмне болду – билбедим,  
Чыкпай калды Музарттан.

Н а с и п

Бул кандай мээримми жок супсур заман?  
Бул кандай муңда жүрүп жетеби ажал?  
Бири кул, бирибиз күң болуп жүрүп,  
Жаш акпай көзүбүздөн агабы кан?!

Ж а л п ы

Кайран эл белчесинен батып канга,  
Ит, кушка жем болобу ашууларда,  
Текесте, Аксуу, Турпан, Акыязда,  
Тилемчи болобузбу кайгы-зарда.

Бу кандай маңдайдан шор арылбады,  
Бу кандай дапдаана жол табылбады?  
Бу кандай мээримсиздик токтободу,  
Муңканган шордуу элдин зарылганы?..

И с к е н д е р

Зордукка мынча чыдадык,  
Дагы кайрат кылалык.  
Кайраттан журтум, кайраттан,  
Дагы кайрат кылалык!

Көөдөндөн жан чыкканча,  
Суук көр алып кысканча;  
Бой тирешип туралык,  
Кайраттан журт, кайрат кыл!

*(Максүттөр кирет)*

Максүт. И, балдар, жакшы турасыңарбы?

Искендер *(Кекээрлен)*. Кеп барбы, сонун!

Максүт. Ал эмне деген кебиң? Жакында бул жерге келген кыргыздарга мени болуш кылып шайлашты.

Искендер. Жакшы кылыптыр!

Максүт *(Искендерди акырая карайт)*. Бизге жер, суу бергиле дедик эле, Кулжанын шаңыясы ары ойлонуп, бери ойлонуп отуруп, бул тууралуу руксат сурап Үрүмчүгө киши жиберди.

Искендер. Жок кеп. Максүт, болуш болсоң болгондурсуң, анан бул жерден жер, суу алып берем деп башты айландырбачы!

Үн. Болуш ыгын тапса, алса алып берер!

Кабыл. Бул жердегилер тим эле жер-суусун бере коймок беле.

Насип. Жер, суу бергенде эле тынч оокат кылдыруучу Максүттөрбү?

Максүт. Болду!

Н а с и п. Зекибе! Сенден корко турган жерим жок, алар жалгыз баламды эчак алып жуткансың!

М а к с ү т *(Акырая карайт)*. Азыр жооп келгенче эптеп оокат кылганыңар оң, мен ошону ойлонуп бул жердеги бир кур байбачалар менен сүйлөштүм.

Ү н д ө р. И...

М а к с ү т. Силер күндүккө кызмат кылып тура тургула.

И с к е н д е р. Ал кызмат акы кандай болот экен?

М а к с ү т. Кандай болмок эле, эптеп турсаңар болбодубу!

И с к е н д е р. Жакшы адилдик экен!

М а к с ү т. Искендер!

*(Искендер тескери басып кетет)*

Бектур, Искендер баш болуп алтооң бул жерде калгыла, калганыңар Мамбетти ээрчип баргыла, бөлүштүрүп баарыңарды орундатат. Баргыла эми, урушта туруш жок.

*(Эл дүрбөп козголо баштайт)*.

К а б ы л. Эч кандай кызмат акысыз, бир сындырым нан үчүн эртеден кара кечке кызмат кылып бергиле дегениң эч кандай адилдикке жатпайтко дейм.

М а к с ү т. Балам, сен абайлап сүйлөгүн!

Искендер. Жарайт, журт, айла барбы, азырынча иштеп туралык, кийинкисин көрүшөбүз!..

Мамбет. Кара баткактагы Алымбайдын өлүмүн унутуп койгонбу?

Искендер. Унута элекмин, курдаш Мамбет, сырттаның экөөңүн кек ала турган күнүңөр жетти.

Максүт. Болду эми, бар, Мамбет, буларды орундаштыр.

Мамбет. Жүргүлө.

*(Эл чубуруп чыгат. Бектур, Искендер, Кабыл дагы бирөө жана эки аял калат).*

Максүт. Силерди бул жерге бөлүп калгандагы максатым, атаңды өлтүргөнгө энеңди бер деген ылакап бар, канчалык мага жамандык кылсаңар да мен силерге жакшылык кылайын дедим. Бул Учей-Фу аке болсо көздөй киши. Силер ушул кишиникинде иштегиле.

Искендер. Кызмат акыбыз эмне болот экен?

Учей-Фу. Ырас, азыртан ачып сүйлөшүп коюш керек. Мага бир-эки гана киши керек эле, Максүт акем айтып калгандан кийин баарыңарды алайын деп убада кылып койдум. Азыр жөн гана иштей бергиле, кийинчерээк кызматыңарга жараша акы төлөйм.

Бектур. Арты кайырлуу болсо болуптур.

*(Искендер катуу үшкүрөт, тыштан кытай,  
уйгурлар кирип келет).*

Литун-чан. Учей-Фу аке, бул эмне кордук! Биз кайсы жерибизден жаздык.

Э к и н ч и с и. Бизди кызматтан чындап эле бошоттуңузбу?

Учей-Фу. Олурандабагын, аны бер, муну бер, жумуш оор, акымды көбөйт деп адамдын башын айландырасыңар да отурасыңар. Баргыла эми. Тилеген жерден акыңарды көбөйттүрүп алгыла. Силер чапкан кетменди мына булар да чабат. Силерге бергенди буларга берсем, сообу тиет. Кишинин башын көп оорутпай кете бергиле. Колу-жолуңар бош. Эмесе силер тыяк-быяктан кам санабай иштей бергиле. Жүрүңүз, Максүт аке.

Литун-чан. Чыгарганга жараша акыбызды төлө!

Учей-Фу. Кандай акы?

Литун-чан. Билбей калдыңбы? Нечен жылдан бери кетмениңди чаптык, кыл деген жумушуңду кылдык. Убалдан корксоң боло, төлөгүн акыбызды!

Учей-Фу. Бербедим, колуңар жеткен жерден баарын алгыла!

Максүт. Ошондой болсун эми, балдар. Учей-Фу аке болсо эми силердин акыңарды жебес.

*(басышат).*

Л и т у н - ч а н. Мындан жардам болбойт. Мындан кылган үмүт куру убара. *(Искендерлерге)* Мынакей, биздин көргөн күнүбүз...

И с к е н д е р. Ырас, курдаш, кайда болсо кедейлердин көргөн күнү ушул.

Л и т у н - ч а н. Силерди бул оң кылбайт.

У ч е й - Ф у. Тарт, эшек.

*(Малайлар чыгып кетишет. Эшиктен кыңкыстаган үн, жетелешип абышка, кемпир, жанында бойго жеткен кызы бар, киришет. Искендерлер мунун Зулайкалар экенин тааныйт).*

А б ы ш к а. Айланайын байбача, улагаңда жүрүп кызматыңды кылып, жуундунду ичип жан сактайлы. Сооп үчүн бизди дагы кызматка алыңыз.

У ч е й - Ф у. Албаймын, абышка. Сизсиз эле ашык кызматкер алып койдум. Жана сиздин колуңуздан эмне келет! Башка бирөөгө барыңыз.

*(Искендер үшкүрүп басып кетет).*

А б ы ш к а. Айланайын байбача, андай кылбаңыз, өлүп бара жатабыз. *(Максүткө)* Айланайын балам, сооп үчүн бир жардам кыл.

Б е к т у р. Шордуу журт, эмне болуп кеткенсиң!

*(Бектур үшкүрөт).*

У ч е й - Ф у. Жок, абышка, мага аяк бошотоор эмес, иштей турган киши керек. Карылыгың жетип, жедеп бүтүпсүң, сенин колуңан эмне келет.

М а к с ү т. Кайсы уруктансың?

А б ы ш к а. Салмакемин, айланайын.

М а к с ү т. Бу киши Баатыркан таздын элинен экен го. *(Учей-Фуга жандап кызын көрсөтөт)*.

У ч е й - Ф у. Жарайт! Абышка, мен сага жардам кылайын. Сен балаңды бир чейрек жүгөрү унга сат.

М а к с ү т. Карыя, ошондой кылгын! Болбосо өзүң кантип кызматка жарайсың.

А б ы ш к а. Баламдын көргөн күнү эмне болор экен!

М а к с ү т. Эмне болмок эле, абышка! Өз үйү — өлөң төшөгү болуп жүрө берет да.

И с к е н д е р. Максүт, ушул кылыгыңар адамгерчиликке жаттыбы? Бул кандай жорук!

*(Максүт олурая карайт).*

У ч е й - Ф у. Эмесе мейлиң, балаңды сатпасаң сатпа, өзүңдү кызматка ала албайм *(Басат)*.

А б ы ш к а. Макул эми, айланайын.

*(Кемпир ыйлап жиберет).*

У ч е й - Ф у. Бар, Гуан-Сиуа, барып ун тартып бер! Анан бул жигиттердин кыла турга ишин көрсөтүп

кой! *(Зулайканы көрсөтүп)* Тиги болсо бүгүнчө булардын жанында турсун. Бирөөнө мыктап тапшырып кой. Жүрүңүз, Максүт аке. *(Чыгып кетишет).*

Г у а н - С и у а. Жүр, абышка!

*(А л а р да чыгып кетишет).*

К е м п и р. Айланайын кулунум, кантип сенден айрылам. *(Кучактап ыйлайт. Зулайка жулунуп чыгат.)*

З у л а й к а. Энекебай!..

*(Кучакташып, уңшуп ыйлап калышат).*

Б е к т у р. Ай заман ай!

З у л а й к а н ы н э н е с и

Куйкалаган жүрөктү,  
Мына кайгы, мына муң,  
Бүткөн бойду бошоткон,  
Кандай абал мына бул!

К а б ы л

Мына бул турган карындаш,  
Өмүрдүн гүлү эмеспи.  
Сабагына дарт түштү,  
Эми гүл соолуйт эмеспи.  
Кыздарын сатты ушундай,  
Кандай айла кылабыз,

Кордук өтүп баратат,  
Канткенде эми чыдайбыз?!

Ж а л п ы

Буркураган шордуулар,  
Буркуроодон не пайда,  
Силер менен жеке эле,  
Дарты ашынган эл кайда?

Тилегине жете албай,  
Жаш көңүл мокойт экен го.  
Бүткөн бойду дарт чырмап,  
Жаш өмүр өтөт экен го.

К е м п и р. Айланайын журт, балама көз сала жүрө  
көргүлө!

И с к е н д е р. Шордуулар, ыйлаганда эмне чыгат, бел  
байлагыла!

З у л а й к а

Кагылайын энеке,  
Кантип мени саттыңар,  
Кагылайын энеке,  
Кантип мени саттыңар!..

Же мен байкуш силерге  
Өгөй белем, айтчы, энем?  
Чейрек унга бааланып,  
Сатылуучу мен белем?

Ак мамаңды аймап,  
Эмдим эле, энеке,  
Жалгызым сен деп ар убак,  
Келдиң эле, энеке!

Жок болобу ушинтип  
Шордуу кыргыз тукуму?

*(Ата сы баштыгын көтөрүп кирет).*

Айланайын атаке  
Менин күнүм ушубу?..

Айланайын атаке,  
Эркелетип бакканың,  
Айланайын энеке,  
Түрдүүлөп шуру такканың!

Аягы келип ушундай,  
Болмок беле убайым,  
Айтсаңарчы калайык,  
Айтсаңарчы угайын!

К е м п и р

Ботосунан айрылып, кокуй,  
Боздогон инген мына мен, кокуй,  
Айланайын кулунум, кокуй,  
Боздоп калган ботом сен кокуй!

Эми кантем кулунум, кокуй,  
Менде кандай айла бар, кокуй,

Тирүүлөй сенден айрылып, кокуй,  
Мендей шордуу кайда бар, кокуй!..

Абышка. Каралдым Зулайка.

*(Кучактап ыйлап калат. Гуан-Сиуа кирет).*

Гуан-Сиуа. Абышка! Ой кыз, сен дале кечке өксөй бересиңби, соода бүттү. Бар жолуңа! Унуңду алып кет.

Кемпир *(Зулайканы кучактап уңшуп ыйлап).*  
Карегим, тирүүлөй айрылдымбы...

Гуан-Сиуа. Болду эми, кызыңдын өлгөн жери жок.

*(Булкуп ажыратат, абышка, кемпир салмак басып чыга баштайт. Зулайка эси оогон түрдө. Энеси кайрылат. Демитип кайта кучактайын дегенде, Гуан-Сиуа экөөнүн ортосуна тура калат да, кемпирди түртүп чыгарып жиберет).*

Зулайка. Өлтүрүп кет атаке, өлтүрүп кет энеке!

*(Артынан чуркайт).*

Гуан-Сиуа. Токто, бас үнүңдү!

*(Тартып таштайт, Зулайка жыгыла турган болуп келе жатканда Кабыл кучактап калат).*

КӨШӨГӨ

#### IV СҮРӨТ

*Учей-Фунун эки кабат үйү. Үйдүн бурч жагында дүкүйгөн көлөкөлүү тал. Мунун түбүндө Учей-Фу, Гуан-Сиуа, Максүт, Мамбеттер чоң канжадан апийим тартып жатышат. Мас<sup>1</sup>. Артыкча Мамбет мас.*

У ч е й - Ф у. Ушундай болуп Искендер чекеге чыккан чыйкан деңиз!

М а к с ү т. Аны эми бир айтасызбы, эки айтасызбы, Учей-Фу аке, менин сизден сураганым, ал итти кандай да болсо жок кылыш керек!

У ч е й - Ф у. Кандай кылып?

М а к с ү т. Кандай кылып деп отурабызбы, эптеп-септеп ары-бери кылабыз да!

У ч е й - Ф у. Жок, анда бул кылганыбыз бардык кедейлердин жанына батып каршылык көбөйт. Көргөн билгендер өзүнүн кылганы өз башына жетти дегендей болсун. Мына ушундай кылып жок кылыш керек.

М а к с ү т. Туура кеп. Анан кандай кылып жок кылабыз?

---

<sup>1</sup> Автордун көзү өткөндөн кийинки чыгарылыштарда (мисалы, 1980-ж.) кейипкерлер жөн эле отурат делип, апийимге мас болгону тууралуу жазылган жери цензурага байланыштуу кыскартылган.

У ч е й - Ф у (Маанилүү). Анан кандай кылып деген экен дейт...

Ма к с ү т. Баса, биз бери качып жөнөрдө Алымбай деген мени менен дос, эл ээси, журт ээси болуп калган бир кишини атып өлтүрүп салган, ушуга шылтоолоп эсебин табабыз да!

У ч е й - Ф у. Жөнү бар иш.

Ма к с ү т. Андан бери эл тополоң болуп бул тууралуу сөз козгобой эле жүргөн элем, мына, эми санаа тынчыгандан кийин айтып отурам. Искендер — Искендер эле бойдон болсо бир тополоңду баштабай койбойт. Камынтпай жилигин чагыш керек!

У ч е й - Ф у. Деги өзү тың жигит экен, эптеп ыкка көнсө...

Ма к с ү т. Жок кокуй, Искендер ыкка көнөт деп ойлобоңуз. Көлдө эл бейпил жаткан учурда, күндө чатак чыгарып тынчытпай койгондон өз айлыңа старчын кылып коёлу десек да тескери карап басып кеткен. Кайсынын башын оорутасыз сиз...

У ч е й - Ф у. Билбеймин.

Ма к с ү т (Наалып). Учей-Фу аке эл, жерден азгандан кийин канчалык туура иш кылып жатсаңыз да көзгө көрүнбөй, сөзүң өтпөй калат тура.

У ч е й - Ф у. Ого... Максүт болуш таарына түштү белем. Биз дагы киши көргөн адамдардан болобуз.

Сиз туура эскерттиңиз. Бекеринен башыма балээ үйө албайм. Жок кылуудан башка чара жок.

Ма к с ү т. Эмнеге таарынайын, баш көтөртпөй, толорсугун кыркалы деп отурам да.

*(Си-тай-хао, Зулайка экөө кирет).*

Келиңиз байбиче, келиңиз, күүлүү демдер, жүрөсүзбү?

Си - Та й - х а о. Жакшы жүрөсүзбү, Максүт аке, бала чакаңыз жакшы жатабы. *(Кайта чыгат, Зулайкага).* Бирдемени айтмайынча билбейсиң. Итирейген каракчы, арыкта суу ылай болун калыптыр, дарыядан барып суу алып кел. *(Кайра кирет. Зулайка апкеч, эки чаканы алып чыгып кетет).*

Ма к с ү т. Айтмакчы, канткени жатасыз? Өзү оокатка чыйрак киши көрүнөт.

У ч е й - Ф у. Чынын айтсам, нике кыйып башын байлап коёюн деп жатам.

Си - Та й - х а о. Нике-мике кыйдырбай эле койдум. Бир тентиген кыргыздын кызын тең кылып отура турган алым жок.

У ч е й - Ф у. И, дөөдүрөй түш!

Ма к с ү т. Учей-Фу акенин айтканынын жөнү бар, же сиз жаш немеге ооп кетет деп коркуп жатасызбы?

Си - Тай - ха о. Ошонун менен кара жерге кирсин, кайсы мен жалгыз киши элем, ансыз эле Үрүмчүдө бирөө, Күчарда бирөө, Үч-Турпанда бирөө бар. Эми бир күндү тең кылып отура турган алым жок.

У ч е й - Ф у. Эртеңки күнү эрге тийип кетпейби, башын байлап коюп күң урунуп жатууну билбейсиңби, эси жок эселек.

М а к с ү т. Тамаша кылам, байбиче, күң менен сүйүп алган жардын айырмасын кантип түшүнбөйлүк. Эмесе мен бастырайын, Учей-Фу аке.

У ч е й - Ф у. Байбиче, эми көп таарынбай сандыгыңан бир жамбы алып чыкчы, кереги тийип жатыптыр, Максүт акеге берип туралы.

Си - Тай - ха о. Кайсы жамбы?

У ч е й - Ф у. Кайсы жамбы болмок эле, колуңа тийгенин алып чык да.

*(Ички үйгө кирип кетишет. Суу алып Зулайка кирет).*

З у л а й к а

Чындап эле туткун болуп жаш өмүр,  
Суу сепкендей жалп этеби жаш көңүл.  
Бу мен байкуш мен таалайсыз эмне,  
Кимдер үчүн кандай күндө өскөмүн?..

Чиркин дүйнө, мени муңга батырдың,  
Чиркин мүдөө чейрек унга сатылдым.

Уялсаңчы, нысабы жок карышкыр,  
Жаш өмүрдүн кайгы зарын ашырдың...

Мен карыпты издеп алчуу жок бекен,  
Мени зардан куткаруучу жок бекен.  
Жаш өмүрдүн түшөр жери чок бекен?..

*(Тамтаңдап Ма м б е т Зулайканы көздөй басат.  
Зулайка чочуп эшикке чыгып кетет. Ма к с ү т,  
У ч е й - ф у ч ы г а т).*

Ма к с ү т. Тоңдук Ысакаалы манапта бир үч-төрт пуд  
апийим бар дейт. Аны да эптеп көрөбүз. *(Жамбыны  
алып)*. Он жың апийим дейсиз, оордугу ушунчалык  
апийим таап берсем эле болбодубу *(күлөт)*.

У ч е й - Ф у. Болуптур, болуптур. Ой, айтмакчы, сен  
Максүт акенин башын куттуктоого камын. Бул  
жерге келген кыргыздарга болуш болбодубу.

С и - Т а й - х а о. Болсун, болсун... Сый Максүт акеден  
качмак беле.

*(Чыгып кетишет. С и - т а й - х а о жалгыз).*

Берекелүү кудайымдын өзү берип турганын кара.  
Ушул кезде бирден кыргыз малай күтпөгөн  
Кулжанын байы, байбачасы бар болду бекен...  
*(өзгөрүп)* Сетирейген өлүгүндү көрөйүн, бир жакка  
жумшаса кечке эле жатып алат. Зулайка, ээ Зулайка!

Зу л а й к а. Ыя!

С и - Т а й - х а о. Ыя дейт...

*(Зулайка кирет).*

Арам сетер  
Жүрөт бекер,  
Улам кайда кетесиң?  
Минте берсең,  
Кете берсең,  
Түбүмө сен жетесиң!

З у л а й к а

Ой ана жан,  
Ой ана жан,  
Кайсы сөзүң укпадым?  
Дарыяга  
Апкеч алып,  
Сууга бар деп жумшадың!

С и - Т а й - х а о

Кыргыз деген  
Акмак белем  
Колунан иш келбеген,

*(Урат).*

Баргын бейбак,  
Калды оокат,  
Үйдүн ичин жыйыштыр!

*(Чыгып кетет).*

Зулайка

Өмүрүмдүн ай күнү  
Батканбы деп коркомун,  
Жүрөккө уусун ажыдаар  
Чачканбы деп коркомун.

Эмгек менен көз ачкан  
Кыргызда балдар болчу эле.  
Көргөндө көөнүм кубанып  
Купулума толчу эле.

Чиркин үмүт, неге сен  
Ээрчитесиң көңүлдү?  
Чиркин кайгы, неге сен  
Кубартасың өңүмдү?

*(бошоп кетет)*

Турмуш неге катуусуң,  
Неге мынча ачуусуң?  
Чиркин жан, кандай таттуусуң...

*(Эшиктен Искендер кирип келет)*

Искендер. Жакшысыңбы?

Зулайка. Ыя!

Искендер

Кой, кейибе, Зулайка,  
Жаш кезде жашык болчу эмес;

Ар бир иште анчалык,  
Окустук болбой койчу эмес!

Калың шордон кутулбайт,  
Эр жигит белин байлабай.  
Толкун согуп кетпейби,  
Кемени койсо айдабай.

З у л а й к а

Айтчы, Искендер, себебин,  
Кайгыда дайым келемин.

И с к е н д е р

Бул жерден качып, Зулайка,  
Ашсак дейм турмуш кезеңин?

З у л а й к а

Терең ордон чыгарсаң,  
Кантип макул дебесмин.  
Муз ашуулар ашсак да,  
Чыдаймын, кыйын дебесмин.

И с к е н д е р. Зулайка, келчи бери, үмүт, үмүт чиркин күчтүү. Качып бара жаткан жолубузда көлгө түшсөк эмне болобуз!.. Минген кемебиз талкаланып, дарыянын терең түбүнө чөккөнүбүз! Эй, чиркин санаа жөөлүтпөчү! Зулайка, кайрат, жалгыз гана кайрат кылсаң кутула алабыз. Ыгы келе калса эле качабыз...

*(Салмактуу түрдө, алыска, алыска карап, экөө кол кармашып, алдыга эки-үч кайраттуу кадам аттайт).*

Зулайка, Искендер

Убада кылып бул жерден,  
Чындап эле биз качсак,  
Кандай жакшы эмеспи,  
Турмуштун жолун биз тапсак!

К Ө Ш Ө Г Ө

## V СҮРӨТ

*Учей-Фунун үйүнүн бир жагында дубал куруп жаткан эл. Бири ылай ташып, бири дагы бирдемелерди куруп жатат. Искендер, Кабыл, Бектур биринчи планда.*

### Ж а л п ы

Көл бетинде жүргөндө,  
Суу сугарып, чөп чаптык.  
Мал кайтардык, көң куйдук,  
Же орок оруп жан бактык.  
Кара жанды карч урдук,  
Кана анда не таптык?

Күндө ылоо бергин деп,  
Жасоол келип сабады,  
Бүлөөдөй болуп жонубуз,  
Жонубуз канталады,  
Жүрөгүбүз зил болуп,  
Жүрөгүбүз канады.

Көкүрөккө кек толду,  
Чыдабадык заманга,  
Чыдабадык, аттандык,  
Жан күйгүзгөн абалга,  
Каршы барып чалдырдык  
Күчү толгон каманга.

Тең келе албай душманга,  
Жерден качтык, каржалдык.  
Өлүгүбүз көмүлбөй,

Тилемчи болуп сандалдык.  
Бир сындырым нан үчүн  
Мына минтип там салдык.

Искендер

Бул жерде дагы тынчтык жок,  
Кайра көлгө кетели.  
Эгер макул болсоңор,  
Көл кайдасың дешели...  
Чачылса да кайран эл,  
Ал жер өсүп өнгөн жер.

Бектур. Көлгө кайта кетүүгө не жетсин балдар,  
“Ысык-Көл жер соорусу, буга жер жетеби, балдар  
Ысык-Көлдөн кетпегиле”, - деген эмеспи Калыгул<sup>1</sup>  
даанышман. Аттиң ай десеңчи...

*(Максүт, Мамбет кирет)*

Максүт. Иш илгери, балдар, эмне кылып  
жатасыңар?

Бектур. Таш тоо бузуп жатабыз!

Максүт. Оо, кайран көзөлүм, мыктылап туруп бир  
там салдырып алайын деп жаткан экен го.

Искендер. Көзөлүңүз ошентип, бекер малайларга  
мактап туруп, таштан ак сарай салдырып алайын  
деп жатат.

---

<sup>1</sup> Автордун көзү өткөндөн кийинки чыгарылыштарда (мисалы, 1980-ж.) Калыгулдун аты аталбай калган.

Максүт. Бекер малай деген эмнеси?

Искендер. Биз бекер малай эмегенде эмнебиз.

Мамбет. Айтып отурганын көрдүңбү? *(Искендерге акырая карайт)*.

Максүт. Астапырылда! Менин силерге келгендеги максатым бул: араңарда кайта көлгө кетебиз деп жүргөнүңөр бар көрүнөт.

Мамбет. Болсо эле, аны Искендер баштаган болот да. Анын аягы сай таап турган күнү болмок беле.

Кабыл. Кара эчкиге жан кайгы, касапчыга мал кайгы.

Максүт. Болду, мырза!

Кабыл. Болдум!

Максүт. Көлгө барганыңар менен этегиңер эки болбойт. Орустар эки жаат болуп урушуп жатат. Качпай калган кыргыздарды эки жагы тең эле кырып жатыптыр. Нарын, Ат-Башы, Анжиян, Алай, дагы көл боорундагы үркпөй калган кыргыздар түп көтөрө Кашкар, Турпанга качып кирип кетиптир. Ушинтип кан күйүп жаткан жерге кантип барсаңар болот?

Үн. Капырай, заман чындап эле бузулган экен го.

Искендер. Ал кыргыздар бир жагына кирип албай жаны жок бекен.

М а м б е т. Ооба, эки жагы тең эле Искендер качан келет деп күтүп турат дейт.

И с к е н д е р. Сөздү билгенге айт. Эмнени айтып кепшеп отурасың?

Б е к т у р. А, орустар бай кедей болуп урушуп, кедейлер жеңип, падыша тактан түшүптүр деген эмне кеп?

М а к с ү т. Жокту сүйлөп эмне кыласың, Бектур. Падыша эмне «ме» деп эле тагынан түшүп бермек беле. Искендер, сен ойду, тоону сүйлөп элдин башын айландырба. Элдин убалына калбагың. Жүрсөң өз жолуң менен жүргүн. Үрүмчүдөн кабар күтүп отурабыз. Кудай оң жагына алса жер, суу алып каларбыз. Кетемин деп убара болбой тынч оокатыңарды кылып тура бергиле.

И с к е н д е р. Тынч оокатыбыз кайсы? Элдин убалына калба дейсиң. Элдин жонунан сатып жүргөн сен калбаганда мен каламбы. Кетсек, койсок өзүбүз билебиз. Жаны ачынган элге көп сүйкөнө бербей!

Б е к т у р. Эй, балам Искендер, ушуну менен дагы киши кажылдашын отурабы, баягы эле Максүт ушул эмеспи.

М а к с ү т. Жүр, Мамбет.

*(чыгып кетишет).*

К а б ы л. Кара баткакта эле Алымбай менен бирге  
жапшырып таштабай!

И с к е н д е р. Кап десеңчи...

*(Гуан - Сиуа кирет)*

И с к е н д е р

Төгүн жерден өрт чыкпайт,  
Жакшылык каңшаар угулду,  
Кетели, журтум, бел байлап,  
Кайратсыз адам уулбу!

Х о р

Алп урушуп ар качан  
Максүт менен жүрөбүз.  
Тынчтык издеп келсек да,  
Артылды кайра мүдөөбүз.  
Таш уратып, таш чагып,  
Жүрсөк дагы жан багып,  
Кутулбадык Максүттөн,  
Жүргүлө көлгө кайталык?

Г у а н - С и у а. Бул эмне деген туруш!

И с к е н д е р. Бул туруш деген туруш! Көрбөй  
турасыңбы?

К а б ы л. Бир жагынан ушунуку өттү.

Г у а н - С и у а. Алганыңарды актап иштебейсиңерби,  
арам тамактар.

Искендер. Жөнү жок, опурандаба, Гуан-Сиуа курдаш!

Гуан-Сиуа. Эмне! *(демитип барат)*.

Искендер. Бар, жөнүң менен башкарсаң... *(акырын түртөт)*.

Гуан-Сиуа. Мына сага жөнү менен башкарыш *(чаап жиберет)*.

Искендер. Иштебесек мына бу кирпичти ким куйду, бул дубалды ким көтөрдү? Сенден келгенди бир жолу көрдүм. Бар, иштебей жатат деп айтып бар. *(Түртүп чыгарат)*.

Гуан-Сиуа. Ой, сен кайдан чыккан олуясың?!

Искендер. Бар, бар дейм! *(дагы түртүп чыгарат)*.

Гуан-Сиуа. Ушул сага бирди кыла албасам эле Гуан-Сиуа атым өчсүн *(чыгып кетет)*.

Искендер. Бар, ошенткин. Бул эмне деген таалай, кайда бут шилтесең тузакка барып илинесиң, кайда бет алсаң алдыңда казылуу ор. Кайсыны айтайын, Бектур карыя!

Бектур. Убайым кылба, балам. Сабырдын түбү сары алтын. Келгиле эми!.. *(иштей башташат)*.

Искендер. Бул жерден бизге тынчтык жок. Эки жактан биздин терибизди сыйрып жатат. Журт, кана эмне дейсиңер!

Үндөр.

— Кетебиз.

— Өлсөк да көлгө барып өлөлү!

— Заман кандай болор экен...

К а б ы л. Заман кандай болмок эле.

И с к е н д е р. Заманды бара көрөбүз да...

*(оозун жыйып алгыча эле тыштан Зулайканын  
үнү чыгат).*

З у л а й к а. Искендер! Искендер!..

*(өңү кумсарып кеткен. Искендер тосуп кармай  
калат).*

И с к е н д е р. Эмне болду? Эмне өңүң бузулуп кеткен?

З у л а й к а. Максүт менен Учей-Фу сени өлтүрөбүз  
деп жатышат.

*(Искендер өзгөрүлө түшөт).*

Үндөр. Өлтүрөбүз деп?

З у л а й к а. Ооба, мен акырын тыңшасам, жонунан  
кайыш алыш керек, байлаш керек деп сүйлөшүп  
жатышыптыр. Азыр эле Гуан-Сиуа барды эле, дагы  
алда немелерди айтып жатышат.

И с к е н д е р. Кана, буга эмне дейсиңер?..

Б е к т у р. Өлгөндөн калганыбызды Максүт чогуу  
кырып жиберсин. Бу кордугуна көнө албайбыз.

## Искендер

Чабыттап учкан кыраан куш  
Канаты менен учпайбы.  
Канаты талып баратса,  
Куйругу менен конбойбу,  
Максүт ойлоп таптакыр  
Канатсыз десе жок акыл.  
Канатым силер турганда,  
Талбасмын алыс учармын.  
Билегим силер турганда,  
Какшаалдын тоосун бузармын,  
Ажалым жетсе өлөрмүн,  
Азабым жетсе көрөрмүн!...

## Бектур

Жарым жан болуп жүргөндө,  
Элден, журттан ажырап.  
Көкөй кести бул Максүт  
Жүрсөк дагы алсырап!..  
Кайда болсо бир өлүм,  
Кайра көлгө кетебиз.  
Искендерден айрылып,  
Не муратка жетебиз!..

## Жалпы

Кайда болсо бир өлүм,  
Кайра көлгө кетебиз.

Искендерден айрылып,  
Не муратка жетебиз!

*(Жумушту таштап жабыла басышат. Алдыларынан  
Максүт, Учей-Фу, Гуан-Сиуа, Мамбет, дагы  
эки бакжайган уйгур жигиттер чыгат).*

У ч е й - Ф у. *(Зулайканы байкап)* Зулайка! Бас! Гуан-  
Сиуа *(Зулайкага жаңсайт).*

З у л а й к а. Искендер!

*(Учей-Фу өзү кошо барып, Гуан-Сиуа ажыратып  
берет. Алып чыгып кетет).*

М а к с ү т. Искендер, чык бери!

Б е к т у р. Эмне кыласың, Искендер чыкпайт!

М а к с ү т. Искендер, чык дегенде чык, арты жаман  
болот.

И с к е н д е р. Тим эле коюңуз, карыя, эки өлүмдүн  
кереги жок, мен эле жеке өлөйүн *(бөлүнүп чыгып).*  
Кана, кыларың эмне, атаңдын куну бар беле менде?

М а к с ү т. Элди азгыргандыгың, кара баткактагы  
Алымбайдын өлүмү, Учей-Фу акемдин жигитин  
ургандыгың, кала берсе ак малына сатып алган  
кызын бузгандыгың сага кичине гана айып экен да  
*(жигиттерди жаңсайт).*

И с к е н д е р. Ошондо Алымбай менен бирге сени  
кошо жайлабаган мен акмак. *(Демитет).*

Максүт. Кармагыла итти!

*(Жигиттер тосуп кармашат. Искендер бир топ бой бербейт. Бирок көптөп байлап жиберет).*

Искендер. Кедей жашы кандай ага берген жаш элең, кедей каны кандай ага берген кап элең! Бектур карыя, Кабыл, *(чыгып бара жатканда)* журт! *(алып чыгып кетет).*

Максүт. Бектур, сырттаның колго түштү! *(шарт коюп чыгып кетет).*

Бектур *(Салмак менен)*. Ырас, сырттаныбыз колго түштү!..

КӨШӨГӨ

## VI СҮРӨТ

*Боз тикендүү ачык талаа. Жолдун кошулган жери. Калын мүрзө, мамыга байлап койгон Искендер. Коюу тынчтык. Искендер чирээлеп жан талашып отурууга аракет кылып жатат.*

Литун-чан (*Кирип, таңыркап, абайлап карап туруп тааныйт*). Эмне болуп калгансың?.. Мен сени таанып турам.

Искендер. Мен дагы сизди бир көрдүм эле.

Литун-чан. Ырас, көргөнсүң. Эмне үчүн мындай?..

Искендер. Эй, курдаш, кайсынын башын оорутасың...

Литун-чан. Деги айтчы.

Искендер. Мен өзүмдүн жана башкалардын эркиндигин талаштым. Аягы келип ушул азап мамысында турам.

Литун-чан. Учей-Фу шермендечилигин кылган экен, ээ.

Искендер. Учей-Фу, жок! Сиз Учей-Фуну кайдан тааныйсыз?

Литун-чан. Мен мурун Учей-Фунун малайы болучумун. Мени жолдошторум менен кууп жиберип силерди албады беле.

Искендер. И... и... Баягы акы доолайсыңар деп, кууп жиберген малайларынан экенсиң го?

Литун-чан. Ооба, ооба, ошолордонмун. Ошондон бери ар кайсы жерде күндүккө жумуш кылып, жан багып жүрөм. Мына бул жерде бир молдонун мечитин оңдоп, кирпичин кууп берсем, акымды толук бербей койду. Аксакалдын алдына арызданып бара жатканым.

Искендер. Эй, курдаш, шордуу кедейлер дагы далайды көрөөр.

Литун-чан. Деги эмне кылайын деп ойлойсуң?

Искендер. Эмне кылам. Эмнеге менин күчүм жеткени турат.

Литун-чан. Жакын кайрылышаарыңыз жок беле?

Искендер. Жалгыз бир тууганым бар, ал дагы көлдө калган. Өлүүбү, тирүүбү – дайын жок...  
(Жашып кетет).

Литун-чан. Алда бечара-аай ээ...

Искендер. Дагы өзүмө окшогон бир топ кедейлер бар. Болгону менен алардын колунан эмне келет!

Литун-чан. Эптеп бошонуп качпайсыңбы?

Искендер. Ошол оюмда бар, бирок кантип?  
(ойлонуп кетет).

Литун-чан. Кантип?! Кайтарабы?

Искендер. Кайтарат, бирок бошонууга болор эле *(тынчтык)*. Жакшылыгыңызды унутпаймын, барып ушул алымды жолдошторума билгизбейсизби?

Литун-чан. Билгизейин, билгизейин, айта турган сөзүң болсо айт!

Искендер. Эмне айта турган сөз болсун. Ушул абалымды айтсаң өзүлөрү билишер. Курдаш, таңдайым кургап өлүп баратам, кочуштап болсо да бир суу жуткузуп кетиңиз?

*(Литун-Чан чыгып кочуштап суу алып кирет. Жуп жетип, Искендер аңсап жутарында, черик чыгат).*

Черик. Ой, боорукер!

*(Литун-Чан үрөйү учуп, сууну төгүп, жалтактап чыга берет).*

Сен эмне, айтканды укпайсыңбы?! *(Урат. Чыгып кетет).*

Искендер

*(Кую тынчтыктан кийин)*

Не көрбөдү азиз баш,  
Нелер келип кетпеди.  
Көздөн агып мончок жаш,  
Эмнелерди кечпеди...

Кабак, кашым дебестен  
Бардыгына чыдадым.  
Өччүдөй эмне бүлбүлдөйт,  
Өччүдөй өмүр чырагың...  
Жетчүдөй болуп тилекке,  
Чарчабай таалай талаштым.  
Баарына кайрат көрсөтүп,  
Чаалыкпай алга бараттым.  
Туягы бүтүн тулпар жок,  
Канаты бүтүн шумкар жок,  
Канаттан мен да айрылдым,  
Карчытыма тийип ок...

*(Калың кайгыга кетет). (Зулайка боз тикендерди  
аралап, андан бери мүрзөлөрдү аралап чыгат, чачы  
жайылган, жинди болуп кеткендей кебетеде).*

### Зулайка

Закым жүрүп тумчуктум,  
Жүргөн салкын жел кайда?  
Жүрөктү мыкчып уу чеңгел,  
Мен карып жүрөм бейпайда...  
Менсинген талаа бетинде  
Жатайын ачык көр жокпу...  
Түбүнө чөгүп өлөйүн,  
Ысык-Көлдөй көл жокпу?..

Күн батарда күтүрөп  
Бада келчү жер ушул,  
Уй бөлүп алам деп келип  
Качалы деген жер ушул!..

Искендер

Алыстан боздоп ыйлаган  
Кулагыма үн келет.  
Керимсел жүрүп сыдырым,  
О, дүйнө ай,  
Коюу кайгы үн берет...

Жүрөктүн түбүн куйкалайт,  
Кайдан чыккан үн болду.  
Жазыксыз дагы кимдерге  
О, дүйнө ай,  
Кандай каран күн болду!  
Зулайка! Шордуу эмне болуп  
кеткенсиң...

Зулайка

Өңүмбү, менин түшүмбү,  
Чын эле сени көрдүмбү?!.

Искендер

Шордуу...

Зулайка

Искендер, чын сенсиңби?  
Чын бошонуп келдиңби?

Искендер

Сабыр кыл, шордуум, токтогун,  
Көрчү алымды, тордомун!..

Зулайка

Ай!..

Искендер

Кой, Зулайка, чочуба,  
Койгун, жаным, камыкпа!

Зулайка

Кантип чыдап көрдүм мен,  
Кантип чыдап көндүң сен!..

Искендер

Ырас, каруум кеткенсийт,  
Бел мертинип калгандай.  
Ырас, жүрөк ачышат,  
Уу чеңгел мыкчып алгандай!..

Жок, Зулайка, чыдагын,  
Чыдаш керек баарына.  
Жалакайлык кыласың,  
Аксап турмуш шарына...

Зулайка

Жаныңда бирге боломун,  
Өлүмгө башты тосомун.

И с к е н д е р

Эй, Зулайка кантесиң,  
Көрүп туруп алымды,  
Ар кайсыны бир айтып,  
Кызытасың канымды.

Өзүбүз кайрат кылбасак,  
Кимдер бизди колдомок?  
Өзүбүз айбат кылбасак,  
Ким бизди, кимден коргомок?

Эй, Зулайка... Ыксыз жерден жабыгасың!.. Жалгыз гана алдыдагы күнгө ишен.

*(Мүрзөлөрдү аралап, темтейген тилемчи кемпир келе жатат. Бул Зулайканын энеси).*

К е м п и р

Айланайын арбактар,  
Жалгызым аман бар бекен?  
Кагылайын каралдым,  
Бар болсо кандай алда экен?!

Айланайын арбактар,  
Жалгызды көрөр бекемин?  
Кара көздөн жаш кетпей,  
Бейиттер болду мекеним.

Бир ишараат болор деп,  
Мазарга барып түнөдүм.

Баарынан бирдей айрылып,  
Тилемчи болуп жүрөмүн!

*(Зулайка эси оогандай. Энеси экенин тааныйт).*

Зулайка. Энеке!..

Кемпир. Каралдым, тирүү барсыңбы!

Искендер. Шордуулар!

*(Максүт, Мамбет камчыларын сүйрөп чыгат).*

Максүт. Ой, сен кимсиң...

*(Черик чыгат)*

Мамбет. Зулайка!..

Максүт. Зулайка! *(Чуркап барып, ажыратып)*  
Болду.

*(Түртүп жиберет. Кыздын энеси бакырып чуркайт,  
бул учурда Бектур, Кабыл, Литун-Чан,  
качкын кыргыздар кирип келет. Максүттөрдү  
тегеректейт. Бир тобу Искендерди бошотот.  
Максүттөрдү өлтүрөт)*

Искендер. Кагылайын эл, жаным курман...

КӨШӨГӨ

## VII СҮРӨТ

*Көл бети. Арчалуу боор. Жогору жагы бетке жармаша чыккан балаты, карагайлар. Келгин кыргыздар. Алдыңкы планда Искендерлер.*

### Бектур

Орок оруп, чөп чапкан,  
Отун алып, мал баккан,  
Балтыр эт толуп өскөнү,  
Саргарып түйшүк көп тарткан,  
Сорсо да бизди таш кене,  
Бизге болгон ата-эне,  
Киндик кан төгүп өскөн жер,  
Балдар, көз алдыңда тигине!

### Зулайканын энеси

Аман көрдүм көл бетин,  
Көрдүм го өмүр чын четин.  
Өтүп кеткен сур заман  
Кайрылып эми келбесин.

Гүлдөп өмүр сүргүлө,  
Эркин ойноп күлгүлө.  
Ордуна жүрөк келиптир,  
Жайдары балдар, жүргүлө.

### Зулайка

Адашкандар табышкан,  
Көрүшүп кумар канышкан.

Ушунчага жеткирген,  
Бар экен биздин даанышман.

Айрылсаң да атамдан  
Энеке кайта жашарсаң,  
Өмүргө берген береке,  
Жыргалдуу экен бул заман...

Л и т у н - ч а н

Баштап чыккан Искендер,  
Сайма килем жериңер...  
Күрөшүп таалай алышкан  
Баатыр экен элиңер...

К а б ы л

Эмчекти бирге эмишкен,  
Мүдөөсү бир от жүрөк  
Муса тосуп келатат,  
Бир уялаш таш түлөк...

*(Муса, Григорийлер партизандар менен  
кирет)*

И с к е н д е р

Уялашым, каралдым,  
Таалайы бар агаңдын.

М у с а

Амансыңбы, бир боорум,  
Бирге көрдүк таң алдын.

## И с к е н д е р

Толкуп жаткан Ысык-Көл  
Көркүнө чыккан турбайбы.  
Үстүндө сүзгөн өрдөк, каз  
Эркиндеп учкан турбайбы.

Эмгекчи баатыр көл менен,  
Ленин алп зор менен,  
Өзүнүн темир сепилин.  
Сепилин бузган турбайбы.

## Б а а р ы

Көксөгөн эрик таңы аткан тура,  
Көйкөлүп жарык нурун чачкан тура.  
Шордуулар бөдөнөдөй корголойбой,  
Шордуулар бойду жазып баскан тура.  
Күрөштө жедеп бышкан балбан колдор,  
Турмуштун дарбазасын ачкан тура.

Ысык-Көл чар тарабы кең эмеспи,  
Түйшүктө өсүп-өнгөн жер эмеспи.  
Ысык-Көл, көшүлүңкү тосуп алдың,  
Биз термелген бир бешик сен эмеспи.  
Кылаандан эрк талашып кан төгүшкөн  
Биз өңдүү балбан билек эл эмеспи!

## К Ө Ш Ө Г Ө



*Жусуп жана Күлсүн. 1932-жыл.*

# ТАНДАЛГАН ЫРЛАР

ЭСИМДЕ

·

КЫЗЫЛ ЖООЛУКЧАН

·

КЫЯЛ

·

БООМ КАПЧЫГАЙЫ

·

АШУУДА

## ЭСИМДЕ

Сөзу Жусуптуку

Обону Атайдыкы

Ойлуу

Жай - дын бир га-на то - лук - а - ай, ке-зин-дө -  
а - ай, А - дыр-луу га-на тоосчун-а - ай, бе-тин - дө  
Сан-гүл-дөн тан-дап бирди үз-гөн-ай, Жай-да-ры га-на өл-  
ки - а - ай, з - сим - дө. А - аа -  
ва - ай, И - ии - ий.

## ЭСИМДЕ

Жайдын бир толук кезинде,  
Адырлуу тоонун бетинде.  
Сан гүлдөн тандап бирди үзгөн  
Жайдары селки эсимде.

Агарып тоодон таң аткан,  
Суюлуп жылдыз бараткан.  
Калды го бекен эсиңде  
Кыйышпай күлө карашкан.

Өзүмдү сага берем деп,  
Өмүрдүн гүлүн терем деп.  
Сүйлөшкөн күндөр эсимде  
Турмуштун сыры терең деп.

Антыңды эстеп таңдагы,  
Көңүлүм сенден калбады.  
Азыркы шайыр жаштардын  
Өзүңдөй болсо алганы.

## КЫЗЫЛ ЖООЛУКЧАН<sup>1</sup>

Толкуган биздин эркибиз —  
Ал зуулаган темпибиз.  
Ал тиги, кызыл жоолукчан —  
Эмгектин кызыл селкибиз!

Ой, кызыл жоолукчан,  
Кандай турмуш жайыңыз.  
Курсак ачып кетти го,  
Кайнады бекен чайыңыз!

Тээтиги түздө оргуган —  
Трактордун түтүнү,  
Ал эпкиндүү турмуштун  
Бир гана белек күкүмү!

Тээтиги зоону ураткан,  
Омкоруп ташын кулаткан —  
Биздин арык казгандар,  
Чекеси тердеп суу аккан!

Ой кызыл жоолукчан,  
Мен дагы жаман тердедим,  
«Териңди аарчып жүргүн», - деп  
Канакей жоолук бергениң!

Тээ тетиги түрүнгөн,  
Күрөгүн алып жүгүргөн —

---

<sup>1</sup> 1933-жылы автор бул ырын «Арык казгандардын ыры» деп атаган.

Кулагын байлап суу жыгып,  
Ал да эпкиндүү күжүрмөн...

Ой, кызыл жоолукчан,  
Тээ тиги малды тосуп кой,  
Тепсебесин эгинди,  
Аркы уйларга кошуп кой!

Тээ тиги жаткан кургактан,  
Биз казган жаңы булактан,  
Эпкин менен күрпүлдөп,  
Көк кашка тунук суу аккан.

Ой, кызыл жоолукчан,  
Жаңы арыктан суу алган,  
Таасири түшсүн турмуштун,  
Жайдары басып буралган.

Сом темирим бата түш,  
Дагы азыраак каза түш.  
Ары дагы, арыраак,  
Даа кичине баса түш!

Ой, кызыл жоолукчан,  
Кетменимди ала кел,  
Көмүркөйдүн ичинен  
Керкимди да таба кел!..

*1938-жыл*

## КЫЯЛ

Боомдун ичин жаңыртып,  
Экспресс өтсө болбойбу.  
Жумшак вагон ичинде,  
Карындаш кетсе болбойбу.  
Эриксе окуп ырымды,  
Терең сыр чечсе болбойбу?..

## БООМ КАПЧЫГАЙЫ

Бул кандай жер  
Сонун кылып жараткан?  
Чокусун көр  
Булуттан жай талашкан!  
Канаттуулар  
Көп убакыт жердеген —  
Жыбытында  
Уясынан адашкан.  
Көрчү мунун  
Татаал жолун бир шумдук.  
Сабыры жок  
Жолоочуну жадаткан  
Көрчү,  
Көрчү,  
Көрчү, мунун бир ташын!  
Тиги,  
Тиги  
Суу жеп кеткен жылгасын!  
Көп убакыт  
Чөп ташыган араба,  
Кантип анан  
Ушул жерден сынбасын!  
Бул акыбал  
Болуп келди кыйладан.  
Көп араба  
Сынмак тургай кыйраган

Тиги өрүнөн  
Аттын аты тарталбай,  
Шордууларды  
Далай ирет кыйнаган.  
Тээ тетиги  
Үйүлгөн таш, кумдарын  
Киши эмес  
Аккан кыян жыйнаган.

Оо мелжиген,  
Көк тиреген жары бар,  
Ар кай жерде  
Ала чокул кары бар.  
Токтоп турган  
Бул капчыгай, узабай,  
Кайраты мол  
Калың колго кабылар.  
Тээ тетиги  
Бел баскагы олчойгон,  
Олчойсо да  
Ал ордунан алынар.  
Тээ тиги  
Окшош боорлордон томсоргон  
Алтын, күмүш,  
Коргошун, мис табылар.  
Ал кендери,  
Жез кендери,  
Мистери

Ушул гана  
Колдор менен казылар.  
Үйдөй таштар  
Бел баскактар алынып,  
Бир аз күндө  
Темир жолу салынып,  
Ары-бери  
Бурулдатып түтүнүн,  
Өтүп турар  
Паровоздор чамынып.  
Биз да өтөбүз  
Жашыл вагон ичинде,  
Чалкып турган  
Ысык-Көлдү сагынып.  
Сен ырдарсың  
Эмгек деген ырыңды,  
Оо мелжиген  
Зоолор калат жаңырып...

*1933-жыл*

## АШУУДА

*(16-жылдан бир эстелик)*

Туптуюк ала чаңгыл болуп асман,  
Бук кылып күндүн бетин булут баскан,  
Ашуунун борошолуу бороонунда  
Баратат дүрдүгүп эл жан талашкан...

Секиртмелүү жери бар  
Ашуунун өтө жолу тар,  
Кээ жерде такыр угу жок –  
Көрүнбөй калган басып кар.  
Кээ бир жерде мурунку  
Көчтөрдөн түшкөн буюмдар.

Жөөлөшүп өтүп жаткан көчтөр чубап,  
Кээ жерде жүгү менен унаа кулап,  
Кыйындык чыны менен башка түшсө,  
Ким, кимдин турмак эле алын сурап.

Жардамга жанды чакырып,  
«Кокуй!..» деп бири бакырып,  
Кулап барып өлгөндү,  
Олпок кар жатты жашырып,  
Ашуудагы көргөндөр,  
Көңүлдө калган басылып!..

Ажырап келбет-кейип кызыл өңдөн,  
Бирөөлөр ар кай жерде тоңуп өлгөн.  
Аттиң ай, бирде-бирөө болбоду ээ,  
Буларга боору ачып көңүл бөлгөн!..

Оюнда кайгы кири жок,  
Кээсинде сүйлөр тили жок,  
Жоругу таттуу жибиткич  
Жүрүшчү ойноп көөнү ток,  
Бөбөктөр дагы өлдү ээ,  
Ал күндү азыр ойлосоок!..

Ашууда жан чыдагыс азап тарткан,  
Өтүшүп эчен кыйын кысык шарттан,  
Эзилип эрк шооласын көргөн элим  
Катарда мына бүгүн бара жаткан!

Ашууда ызгаар бороондон  
Куюгуп кээси жоголгон,  
Борошо бороон жылында  
Таппыз биз өсүп торолгон!..

*1931-ж.*



Согуш башталган 1941-жыл. Жусуп балдары менен: солдогу ак беретчен – кызы Лиля, кучагында – уулдары Кубанычбек жана Күлчоро.

# ПОЭМАЛАР

КАРАКЧЫНЫН ТРАГЕДИЯСЫ

.

ЭНЕМ



## КАРАКЧЫНЫН ТРАГЕДИЯСЫ

Буулугуп жээкке урунуп, кемер кылып,  
Жаш төгүп соолуккандай кээде тынып;  
Томсоруп колго түшкөн айыпкердей  
Рейн агып калат кээде жылып.  
Кимдерден, эмнеликтен, улуу өзөндүн  
Кандайча калды экен шагы сынып?

Болбосо жетпегенге кол сунабы,  
Мүчүлүш чала серпип умсунабы?  
Көздөгөн максатына жетпеген соң  
Тиштенип ызаланып тумчугабы?  
Кыжыры кайнап кетип кээ жерлерде  
Чамынган арыстандай жулкунабы?

Журтунун бири өкүм, көбү жалтак,  
Турмуш жок өтүп жаткан эриш, аркак.  
Бирөөнүн байышы үчүн миңдегени  
Же ажал, же болбосо айып тартат.  
Калың эл ачарчылык тырмагында  
Картайган Рейн суусун кайгылантат.

Миңи ыйлап, буга маашыр бири күлөт,  
Миңдердин өңү азып тирүү сүрөт...  
Бул күндө Рейндик катын-балдар,  
Кельнанын көчөсүндө тентип жүрөт.  
Алардын арасынан бир кайраттуу,  
Берлинге кабак бүркөп, муштум түйөт.

«Балам...» деп кээ карылар жашын төгөт,  
Кээлери дайынын билбей көөнү чөгөт.  
Көчөдө кайырчылар толуп кеткен,  
Мундирчен: «Жолдон чык!..» деп шалпып сөгөт.  
Ачкадан ар бурчтарда өлгөндөр көп,  
Аларга кайыр кылып, кимдер көмөт?!

Булар бир, Фрида бир, көргөн күн бир,  
Ичте бук, жүрөк сыздап, көкүрөк кир.  
Мукурап кечке сынык нан таба албай,  
Отурду кашатында Рейндин.  
Жаш бала муун, жүүн жок, «эне, нан!..» дейт,  
Буларга тоюнар күн болобу бир?

Пааналап Фридага Макс мунжу,  
Үшкүрүп терең кайгы ойдо отурду.  
Жанына жалгыз жолдош — жыгач балдак,  
Ажырап эки буттан калган тулку.  
Жалдырайт, карашында бир кайрат жок,  
Бүтүндөй кеткен окшойт көздүн курчу.

«Эне, нан!.. Эне, нан!..» деп курган бала,  
Каруу жок солуп ыйлайт араң гана.  
Үлдүрөп Фридага карап алып,  
Жер чукуп болбогон соң кылар чара,  
Тунжурап Макс башын жерге салат,  
Тилинип эт жүрөгү пара, пара.

«Атаке!.. Энекебай!..» деген бойдон,  
Уйкуга кетти бала эси ооган соң.  
Көзүндө Фриданын жаш мөлтүлдөп,  
Кубарган бетин жууду болуп жол, жол.  
Эненин кыйналганын кайдан билсин,  
Баланын жоругуна жетпес болжол.

Үшкүрүп, шордууларды карап алып,  
Бук болуп уйгу-туйгу күйүп-жанып,  
Макстын көз алдында жер көчкөндөй,  
Жыйрылды заманага көөнү тарып.  
Жалгыз ок аянычтуу көз карашы,  
Жардамга чамасы жок, өзү карып.

Ичи өрт, каны качты, жаш акпады,  
Сооротор Фриданы жөн таппады.  
Алдында улуу Рейн акпагандай,  
Табият өлүү өңдүү жан-жактагы.  
Элестеп бир окуя болуп өткөн,  
Дүркүрөп бүткөн бою, сөз баштады:

Фрида, айлаң канча, сабыр кылгын,  
Курган жан ыйласа да өлүп тынчыр.  
Өлкөнү талоончулар бийлеп турса,  
Тынч алып немец жашын кайдан тыйсын.  
Көз жеткис Россия талаасында  
Немецтер миллиондоп тапты кыргын.

Ушул мен сенин жарың Ганс менен,  
Өрт кечип кан майданда болдум эчен.  
Кокустан жаралуулар колго түшсө,  
Сындырып сөөк-сагын ого бетер,  
Өлтүрүп көчөлөргө сүйрөп барып,  
Тепкилеп өлүккө да кылдык кекээр!..

Орустун огуна учтук, талаада өлдүк,  
Көңүлдү сооротуучу нени көрдүк?!.  
Уруштун бир опасын көрдүкпү биз,  
Не үчүн дарыя кылып кандар төктүк?  
Жалгыз ок, мас болгончо ичип алып,  
Таладык тынч кыштакты, олжо бөлдүк!

Бир күнү бир орусту туткунга алдык,  
Штабга уруп-согуп айдап бардык.  
Чаргытып суракка жооп бербеген соң,  
Ишара менен гана болду жарлык.  
Көчөгө эл көзүнө алып чыгып,  
Кыйнадык, анан кийин атып салдык.

Ал элде адамдардын ашкан көгү  
Сүрдөнүп алда эмнедей болуп өңү,  
Биздерди жалгыз кайсап жиберчүдөй  
Жалындап, оттой кайнап эки көзү,  
Тайманбай ажалга да тике карап,  
Адамды титиреткен айткан сөзү:

«Каракчы, мыкаачылар — киши жегич,  
«Канга — кан!» көтөрүлдү элим тегиз.  
СССР чалкып жаткан көлдөй болуп,  
Айбандар, оюңарда оңой жемиш.  
Денеңер ар кай жерде чирип калар,  
Берлинге кыйын болор кайтып кетиш!

Көйкөлгөн ырыс кени жерим үчүн,  
Жаш баладай таалайлуу элим үчүн,  
Күрөшүп силер менен жан беремин,  
Антпесем кантип актайм эне сүтүн,  
Сыр айтпайм, колдон келсе сырың тартам  
Мынакей өлтүрмөктөн кылгын күкүм!..

Кор болбой өмүр сүрүп кемпир, чалдар,  
Кул болбой эркин өсүп жапжаш балдар,  
Өлкөмдө жыргал ашып-ташысын деп,  
Күрөштө өлдүм, менде кандай арман!  
Силерди кары тарых суракка алат,  
Сел болуп каптап келип аккан кандар!»

Ушинтип кымындай сыр айтканы жок,  
Жазганып, тилин такыр тартканы жок.  
Акыры кыйнагандан биз кыйналып,  
Укмуштуу бул адамга чыгардык ок.  
Көчөгө таштадык да, басып кеттик,  
Тим эле Россияди жеңгенге окшоп».

Деп Макс башын салды жерди карап,  
Кыйнады көңүлүнө түшкөн жараат.  
Өмүрүнүн өткөндөрү талоончулук,  
Алдыңкы күнү улам — караңгыраак.  
Оор ой басканына чыдай албай,  
Үшкүрүп кайта кирди сөзүн улап.

- Үч жылы удаа жүрдүм салгылашып,  
Ойнодум суу ордуна кандар чачып.  
Гитлерге кокус бирөө сөз тийгизсе,  
Койчу элем ит аткандай ордунда атып.  
«СС» катарында мен бир арстан,  
Курман деп жоого кирдим каным кашык.

Кана мен сыйлык көрүп эмне алдым?  
Ажыраар эки буттан ажырадым.  
Ачкадан катын-балам кырылыптыр,  
Каңгырап, шүмшүк болуп жалгыз калдым.  
Гитлер деп ок аралап жүргөндөгү  
Көрөрү ушул беле курган жандын?..

Сүйгөн жар, татынакай балам кана,  
(Мунжуга кайрылуучу адам кана?)  
Ишенип азезилдин тилине ээрчип,  
Таптаттуу жыргайм деген санаам кана?  
Шылдыңдап алдамчылар карап өтөт,  
«СС»тин арстаны мына сага!

Чын болсо жан-жөкөрдүн айткан сөзү,  
Гитлердин бирдей болсо эшик, төрү,  
Эмне үчүн батышта да, чыгышта да  
Көмүлбөй кала берди немец сөөгү?  
Кыргынга чар тараптан учурадык.  
Ойлонгун, Германия, кимдин көөнү!

Кечикпей, Германия, кезиң келди,  
Сындырды Россия биздин белди.  
Бир атсаң, үстү-үстүнө жооп берген,  
Көрбөдүм орустардай өжөр элди,  
Чыгышка кеткендердин көбү кайда,  
Ойлонгун бул укмушту, кандай белги?

Ганс дагы аяган жок канын-жанын,  
Майданда өлсө дагы көргөнү анын,  
Баласы ачарчылык тырмагында,  
Ыргалып араң сүлдөр сенин алың,  
Дегенде купкуу эрдин кыбыратып,  
Фрида деди Макска: «Болду, айтпагын!..»

Көп күнү туш-тушунан жатып камап  
Орустун бир кыштагын кирдик талап  
Бул жерден марыйбыз деп Ганс экөөбүз,  
Үй-үйгө кире бердик олжо карап;  
Түшүрүп отко, сууга эрки бардай,  
Адамды чиркин напси кайда алып барат.

Бир үйгө жөөлөп эле кирип барсак,  
Дүнүйө, пальто... туфлий... жибек байпак!  
Энчилүү өзүбүздүн мүлкүбүздөй,  
Четинен тандап, тандап алып жатсак,  
Бир аял биз киргенде толгоо кирип,  
Жатты, эле тура келип каяша айтат:

Тим эле «алба» десе эмне кеппи,  
Титиреп айткан сөзү сөөккө жетти.  
«Каракчы, талоончулар...» дей берген соң,  
Ачуубуз биздики да келип кетти.  
Бейиши болгур Ганс курч эле го,  
Чыдабай тупа-туура ичке тепти.

«Токто, Макс!...»\* деп чыңырып тура калса,  
Шалактайт колундагы жаткан бала.  
Каны сууп, дени муздап, жүрөк сокпой,  
Ачкалык алган экен эчак гана!  
Түн түштү ушул жерде күн өлгөндөй,  
Кайырчы... Рейн кызы Фридага...

Кайырчы, мунжу, азаптуу Германия!  
Кызыңдын көргөн күнүн байка мына.  
Өлүмгө башыңды тос, же көтөрүл,  
Гитлерден күткөн жыргал ушул тура!  
Деп кургур өзөн бойлоп бара жатат,  
Каракчы башкарса эгер иш ушу да!..

*1942-жыл*

## ЭНЕМ

Күткөндүрсүң,  
Келдим, эне, аманбы?  
Кучактачы,  
Сүйчү беттен балаңды!  
Беш жыл бою  
Тентип кеттим дайынсыз,  
Сагындың го  
Бир көрө албай карамды!  
Сагынганда  
Тентип кеткен балаңды  
Жүзгө жоруп,  
Жүгүрттүң го санааңды?  
Каттоочудан:  
«Кат жазсын!» - деп айттырып  
Кийинчерээк

.

Ала бердиң мазамды.  
Тентек эле  
Эмне болду дедиңби?  
Күндө ойлоп,  
Асан кайгы жедиңби?  
Кимдер тилдеп,  
Кимдер шагын сындырып,

Муңайтты — деп,  
Кейиттиңби зээниңди?

.

Шалакы эле  
Кандай алда жүрөт деп  
Кейидиңби  
Үстү-үстүнө кайгы жеп?  
Баягы уулуң  
Дайынын таппай кетиптир  
Деген өңдүү  
Уктуң бекен ушак кеп?

.

Орой эле  
Алды каткан балам деп,  
Эми кайдан,  
Кандай кабар алам деп,  
Уруп-согуп  
аябастан бирөөлөр  
Кыйнады деп,  
Ойлодуңбу «жарам» — деп?

.

Зөөкүр эле  
Эмне болуп кетти деп,  
Окуймун деп,  
Кандай жапа чекти? — деп,

Кабактарда<sup>1</sup>,  
Арак ичип, мас болуп,  
Жүрөбү — деп,  
Ойлoduңбу тепки жеп?

.

Албуут эле,  
Ала көңүл кирдерин.  
Билбестиктен  
Иштей берип билгенин.  
Бирөөлөрдөн  
Угуп жүрөт дедиңби,  
Ууктурчу  
Уудан ачуу тилдерин.

.

Өжөр эле  
Болбос ишти талашып,  
Бууракандап,  
Ээ-жаа бербей жадатып,  
Ойлoduңбу,  
Көрүнгөндөн тепки жеп,  
Жүрөбү? — деп,  
Оозу-мурдун канатып?..

.

---

<sup>1</sup> Кабак — орус сөзү. Пиво, арак, тамак иче турган жай

Ойчул эле  
Ойлой берип кубарып,  
Сабыры суз  
Муң-кайгыга жаткандай,  
Жүрөбү деп,  
Ойлодуңбу кумсарып?

.

Аябастан,  
Мени көптөп сабаган,  
Оозу-мурдум  
Кызыл-жаян канаган,  
Мени көрүп  
Чочуп түштөн ойгонуп,  
«Эмне болду?  
Дедиң бекен: — садагаң!»

.

Куру кыял,  
Болбос иштер ортону,  
Жок, энеке,  
Мындай иштер болбоду!  
Орой, өжөр,  
Зөөкүрчүлүк мүнөзүн  
«Тентип» кеткен  
Балаң өзү оңдоду.

.

Ай, ушул сен,

Кейий берген энемсиң,  
Бекер ойлоп,  
Бекер кайгы жегенсиң.  
Мен кетерде,  
Беттен өөп, кучактап:  
«Кагылайын,  
Кайраттуу жүр», — дегенсиң.

.

Энекебай,  
Кайратымдан жазбадым.  
Мен мурунку,  
Мен эмесмин — башкамын  
Тентек жана  
Таарынчактык мүнөздөр,  
Жаман экен  
Ишен, эне, таштадым!

.

Бирөө да жок,  
Өзүң билген чагымдын,  
Баягы мен,  
Бүгүн — бөлөк, жаңырдым  
Берчи, энеке,  
Мурункудай эмейин,  
Берчи, энеке,  
Эмчегинди сагындым!..

.

Ха!.. Ха!.. Ха!..  
Чүкө салган тулубум,  
Ташта, энеке,  
Кереги жок мунуңун!  
Шайыр жаштар  
Арасында чоңоюп,  
Чүкө ойнобойт,  
Жигит болгон кулунуң!

.

Чүкөнү мен  
Кетерде эле төккөнмүн.  
Ташта, энеке,  
Чүкө ойноодон өткөнмүн.  
Үстүбүздөн  
Зуулап өткөн 5 жылда  
Шайыр жаштар  
Арасында өскөнмүн!

.

Мындан кеттим,  
Кеткен бойдон кеткенмин.  
Андан бери  
Беш жыл болду четтемин.  
Жолдоштордун  
Күүсү менен унутуп,  
Жүрүптүрмүн,  
Мына быйыл эстедим.

Ушул уулуң —  
5 жыл бою тентиген,  
Кошо жүрдү  
Кайра тартпай эркинен.  
Максатына  
Жетти, энеке, көрдүңбү?  
Бир ойлобой,  
Элден безип эрчиген.

.

5 жыл мурун  
Чүкө ойногон балаңды,  
5 жыл мурун  
Чүкө ойногон балаңды,  
Тарбиялап,  
Шаардагы усталар,  
Көрдүңбү, эне,  
Балаң кайта жаралды!

.

Эч ким менин  
Сындырбады шагымды,  
Эч ким менин  
Сындырбады шагымды!  
Эч ким мени  
Уруп-согуп ыйлатып,  
Эч ким менин  
Кейитпеди жанымды.

Кайта мени  
Киши өңдүү ойлотуп,  
Кезиккени  
Көңүл ачыл ойношуп,  
Тарбиялап,  
Мектебинде окутту,  
Киши кылып  
Сезимимди ойготуп.

Койгун, эне,  
Кабактарда болбодум,  
Койгун, эне,  
Кабактарда болбодум.  
Шайыр жаштар  
Алды уулунду сүрөөнгө,  
Кайра курдум,  
Мүнөзүмдү оңдодум!

Ой жеңди деп,  
Кайдан, эне, эстедиң.  
Түшүн, эне.  
Супсур ойдон кеткенмин.  
Ойлой, ойлой,  
Ойлой келип шаарга,  
Ойдун түйүнүн

Жетүү менен чечкенмин.

.

Кыйналгансың  
Чочуп түштөн ойгонуп,  
Кыйналгансың  
Чочуп түштөн ойгонуп,  
Мындай иштин  
Сырын билдим шаардан —  
Ал тим эле  
Жүргөндүктөн ойлонуп.

.

Мени эч ким  
Сабабады тепкилеп,  
Мени эч ким  
Сабабады тепкилеп,  
Жулунбады  
Эч кимиси, эч качан:  
«Бычак менен  
өлтүрөм», — деп, кескилеп!

.

Окуп, эне,  
Мектебимди бүтүрдүм,  
Окуп, эне,  
Мектебимди бүтүрдүм.  
Шаардагы  
Өмүрүмдө 5 жылдык.

Көз ачылып,  
Кеп нерсеге түшүндүм.

.

Шайыр жаштар —  
Тамашасыз жүрбөгөн.

Шайыр жаштар —  
Тамашасыз жүрбөгөн.

Сабакта да,  
Оюнда да, иште да,  
Көрөсүңбү  
Уулуң, эне, гүлдөгөн!..

.

Көрөсүңбү,  
Уулуң «КИМди» тагынган.

Көрөсүңбү,  
Уулуң «КИМди» тагынган.

Аячу элең  
Жаның ачып, энеке,  
Мен кой айдап,  
Түшкөн кезде адырдан.

.

Мына бүгүн  
Ал күндөрдөн арылдым.

Комсомолмун  
Мына «КИМди» тагындым.

Берчи, энеке,

Эмчегиңди эмейин,  
Берчи энеке,  
Ак мамаңды сагындым.

.

Мугалиммин,  
Техникумда окугам,  
Мугалиммин,  
Мен жаштарды окутам.  
Карысаң да  
Бизге, энеке, керексиң,  
Сабатыңды  
Ачып кетем, окусаң!  
Эпкиндүүмүн  
Бардыгын да бүтөмүн,  
Нагрузка  
Бюрого да мүчөмүн.  
Культмассовой  
Сектор болуп, энеке,  
Жолго коюп,  
Клуб ишин түзөдүм.

.

Келдим, эне,  
Элди, жерди сагынып,  
Келдим, эне,  
Элди, жерди сагынып.  
Эмнелер бар

Эл ичинде айтып бер  
Туулган жерим  
Кетиптир го жаңырып?

II

Бул айылдын  
Жаңырганы жалганбы?  
Эмне, энеке,  
Сенин оюң сандалды,  
Унуттуңбу  
Айыл ичин каптаган,  
Өткөндөгү  
Үшкүрүк, муң арманды!

.

Эмне, энеке,  
Мынча неге кейидиң,  
Эмне, энеке,  
Мынча неге кейидиң,  
Алигиче  
Кала элекпи, жарыктык,  
Жөнү жокко  
Кейий берчү пейилиң!

.

Эмне, энеке,  
Эмнелерди самайсың,  
Эмне, энеке,  
Эмнелерди самайсың,

«Элге, журтка,  
Бүлүк салган балдардын  
Сен да бири», —  
Деген өңдүү карайсың!

.

Эскичилик  
Алган сени ыгына,  
Эскичилик  
Алган сени ыгына,  
Ушул күнгө  
Түшүнбөйсүң, жарыктык,  
Түшүнбөйсүң,  
Биздин күрөш сырына!

.

Ал кайсы эл  
Жоо чапканда: бүлүнгөн,  
Ал кайсы эл  
Жоо чапканда: бүлүнгөн,  
Айтчы, эне,  
Жаның ачыйт кимдерге,  
Ал ким экен  
Элден куулуп сүрүлгөн?  
Э, энеке,  
Алжып калган белемсиң,  
Тилиңди алып,  
Сага кимдер теңелсин!

Ал сүрүлгөн  
Айбандарды бир кезде:  
«Канга тойгон  
Карышкырлар», — дегенсиң.

.

Муң-кайгыны  
Кечээ баштан кечирген.  
Бүгүн, эне,  
Чыгарыпсың эсиңден.  
Жүнүн сабап,  
Чийин чырмап, ар кимдин  
Сен элең го  
Бир кезекте эзилген!

.

«Жакшы» болгон  
Орунбайлар айдалып,  
Ырас болгон  
Орунбайлар айдалып,  
Суусун куюп,  
Отун жагып залимдин,  
Далай шордуу жүрбөдүбү  
Чайналып.

.

Кана, энеке,  
Буга эмне кейидиң,  
Кана, энеке,

Буга эмне кейидиң,  
Жөнү жокко  
Жаның ачый берген ай,  
Алда ушу  
Сенин жумшак пейилиң!

.

Бир окуя  
Эсиңде, эне, бар бекен,  
Карылыкта  
Унут кылып кетпесең.  
Азыр дагы  
Каным жаман бузулат,  
Ал кордукту  
Көңүлгө алып, эстесем.

.

Орунбайда  
Малай болуп жүргөн кез,  
Мен баламын  
Толо элек акыл, эс.  
Атам байкуш  
Түн жылкысын кайтарат,  
(абдан жашмын  
Боло албаймын жанына эш.)

.

Кысыр эмди  
Жабагысын эсирген,

Абайлабай  
Курган атам бир түнү,  
Жаңылбасам  
Карышкырга жедирген.  
Бул иш үчүн  
Аябастан сабаган.  
Ал кимдердин  
Ал-жайына караган?  
Азыр дагы  
Атам көзгө элестейт,  
Көзү шишип,  
Жаагы айрылып, канаган.

.

Орунбайдын  
Камчысын ким жебеди,  
Аны кимдер:  
— «Окем жакшы», — дебеди.  
Бизге окшогон  
Байкуштарды ал айбан  
Качан, эне,  
Жанга кошуп теңеди?  
Кулактарга  
Тапшырмалар берди — деп!  
Эмне, эне,  
Кейийсиң сен, кайгы жеп,  
Кечээ күнкү  
Эзгендерди аяйсың, —

Айтчы, энеке  
Айтчы, энеке, кандай кеп?

.

Булар менен  
Дагы алыша жатарбыз.  
Бар майданда  
Дагы күрөш ачарбыз,  
Бул өңдөнгөн  
Артта калган оюңду  
Токто, энеке,  
Кайта биздер жазарбыз.

.

Эсиңдеби,  
Кечээ күнкү жокчулук,  
Эсиңдеби,  
Кечээ күнкү жокчулук.  
Э, энеке,  
Кошко байлап семирткен  
Ат бар беле,  
Бизде турган кошкуруп.

.

Көп бечара  
Биз да бири сандалдык.  
Мүдөөбүз көп,  
Өмүр бою каржалдык.  
Райымсыз

Ал жокчулук аларды,  
Күчтү саттык,  
Көрүнгөнгө жалдандык.

.

Дагы, энеке,  
Дагы сенин эмнең бар,  
Дагы, энеке,  
Дагы сенин эмнең бар,  
А, болуптур,  
Кирипсиңер колхозго,  
Жокчулукту  
Түбү менен жеңип сал!

.

Тигине, эне,  
Тамактанып жатышат,  
Тигине, эне,  
Тамактанып жатышат,  
Колхоздогу  
Шайыр жаштар мынакей,  
Мына эми  
Ишин көздөй басышат.

.

Көрдүңбү, эне,  
Бүбүяны карасаң,  
Көрдүңбү, эне,  
Бүбүяны карасаң,

Ал Бүбүя —  
Комсомол кыз, шайыр кыз,  
Алтын баалуу  
Бүкөш сенин тамашаң!

.

Бул жаштардан  
Далай айып табасың,  
Үмүтсүздөй  
Кээде үшкүрүп аласың.  
«Абийирсиз  
Өстү жаштар бул күндө» —  
Сезем, эне,  
Деген өңдүү карашың.

.

Э, энеке,  
Айлаңды биз табарбыз,  
Бул оюңа,  
Далай булук саларбыз.  
Колхоздогу  
Шайыр жаштар биригип,  
Сени дагы  
Шайыр кылып аларбыз!

## МАЗМУНУ

КӨЧ БАШТАГАНДАРДЫН МӨЛҮ.....	7
АЖАЛ ОРДУНА.....	17
ТАНДАЛГАН ЫРЛАР .....	85
ЭСИМДЕ.....	87
КЫЗЫЛ ЖООЛУКЧАН.....	88
КЫЯЛ.....	90
БООМ КАПЧЫГАЙЫ.....	91
АШУУДА.....	94
ПОЭМАЛАР .....	97
КАРАКЧЫНЫН ТРАГЕДИЯСЫ.....	99
ЭНЕМ .....	107

**Турусбеков Жусуп**

(1910-1943)

Тандалган чыгармалар.

Ажал ордуна. Тандалган ырлар жана поэмалар.

1276

.

2016

Санжарбек Данияровдун Коомдук Фонду

Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 10-7

*[www.daniyarov.kg](http://www.daniyarov.kg)*